

DCAF PARLAMENT PROGRAMLARI

TƏHLÜKƏSİZLİK
SEKTORU İDARƏÇİLİYİNDƏ
PARLAMENT
SƏLAHİYYƏTLƏRİ

Teodora Fuior

Təhlükəsizlik Sektoru İdarəçiliyində Parlament Səlahiyyətləri

Teodora Fuior

2011

Silahlı Qüvvələr Üzərində Demokratik

Nəzarət üzrə Cenevrə Mərkəzi

(DCAF)

www.dcaf.ch

Silahlı Qüvvələr Üzərində Demokratik Nəzarət üzrə Cenevrə Mərkəzi(The Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces) təhlükəsizlik sektoru islahatı(TSI) və təhlükəsizlik sektoru idarəçiliyi sahələrində dünyanın aparıcı təsisatlarından biridir.

DCAF ölkə daxilində məsləhət xarakterli köməklər edir və praktiki kömək proqramları irəli sürür, beynəlxalq və ölkə səviyyəsində uyğun demokratik normalar hazırlayır və təşviq edir,yaxşı praktikaları müdafiə edir və təhlükəsizlik sektorunda effektiv idarəçiliyi təmin etmək üçün siyasi tövsiyələr verir.

DCAF-ın tərəfdaşlarına hökumətlər,parlamentlər,mülki cəmiyyət,beynəlxalq təşkilatlar və polis,məhkəmə sistemi,kəşfiyyat orqanları,sərhəd təhlükəsizliyi xidmətləri və hərbi qüvvələr kimi təhlükəsizlik sektoru aktyorları daxildir.

Teodora Fuior, *Təhlükəsizlik Sektoru İdarəçiliyində Parlament Səlahiyyətləri*, DCAF Parlament Proqramları Seriyası1. Cenevrə, Silahlı Qüvvələr Üzərində Demokratik Nəzarət üzrə Cenevrə Mərkəzi,2011).

DCAF Parlament Proqramları Seriyası N1

Silahlı Qüvvələr Üzərində Demokratik Nəzarət üzrə Cenevrə Mərkəzi,
2011

İcracı nəşriyyat: Procon LTD www.procon.bg

Üz qabığının dizayneri: Angel Nedelçev

ISBN 978 92 92 22 14 47

Bu kitabça mülki-hərbi münasibətlər üzrə tədqiqatçı alim Elxan Mehdiyev tərəfindən redaktə edilmişdir.

Ön söz

Təhlükəsizlik sektoru üzərində parlament nəzarəti gənc demokratik ölkə üçün xüsusi əhəmiyyət daşıyır,çünki təhlükəsizlik sektoru çox sayda inkişaf etməkdə olan ölkələrin idarəçiliyinə problem yaradır. Parlament nəzarətinə giriş hissəsi parlament üzvlərinin və parlament üzvü olmayanların iddialı,səlahiyyətli və yaxşı hazırlanmış parlament və onun komitələrinin səlahiyyətlərinin necə olmasını və hansı yaxşı işləri görə bilməsini başa düşməyə kömək edəcəkdir.

Eynilə, özünü qiymətləndirmə vasitəsi parlament və parlamentkənar təhlükəsizlik və idarəçilik ekspertlərinin öz parlamentlərinin mövqelərinin necə olduğunu və ən yaxşı praktikalar kontekstində hansı sonrakı təkmilləşmələr edilə biləcəyini başa düşməyə kömək edəcəkdir.

DCAF bu bacarıqlı və yaxşı yazılmış tədqiqatın geniş ictimaiyyətə çatdırılması imkanını yüksək dərəcədə alqışlayır.

Dr. Filip Fluri

DCAF Direktor müavini

Cenevrə,Yanvar 2011

İçindəkilər

Təhlükəsizlik Sektoru üzərində Parlament Nəzarəti	7
Parlament Nəzarəti haqqında Ümumi Yanaşmalar.....	7
Parlament Nəzarəti-Fəaliyyət Səviyyələri.....	15
Yekun Nəticələr.....	41
Parlament Özünü -Qiymətləndirmə Vəsaiti.....	48
Vəsaitə giriş.....	48
Parlament İmkanlarının Özünü-Qiymətləndirməsi.....	50
Təhlükəsizliyin Demokratik İdarəçiliyi üçün zəruri olan Qanunvericilik	
Tələblərinin Özünü –Qiymətləndirməsi.....	64
Parlament Nəzarətinin Hökumət Agentliklərinə Təsirinin	
Qiymətləndirilməsi	72

Təhlükəsizlik Sektoru üzərində Parlament

Nəzarəti

Təsirli parlament nəzarəti demokratiyanın səviyyəsi üçün əhəmiyyətlidir. Parlamentlər öz nəzarət funksiyalarını cürbəcür yollarla həyata keçirirlər. Bu kitab parlament nəzarətinin məqsədi və mahiyyəti ilə bağlı məlumat verir, nəzarət fəaliyyətlərinin baş verdiyi prosedur mərhələlərini açıqlayır (plenar görüşlər, komitələr və fərdi olaraq parlament üzvlərini) və təhlükəsizlik sektoru üzərində parlament nəzarətinə fokuslanmış yaxşı praktika nümunələrini nümayiş etdirir.

Parlament Nəzarəti haqqında Ümumi Yanaşmalar

Parlament Nəzarətinin Demokratiya üçün Vacibliyi

Son iki onillik çox sayda ölkələrin, rəsmi olaraq, demokratik hökumət sistemi yoluna meyilləndiyinin şahidi olmuşdur¹. Bu cür demokratik keçid dövrü siyasi azadlıq və plyuralizm mühiti daxilində, əsasən, müntəzəm, azad və ədalətli seçkilərin təşkil olunduğu müstəviyə çevrilir². Hətta tarixdə olmayan tərzdə çox sayda hökumətlərin rəqabətli seçkilər vasitəsilə seçilməsinə baxmayaraq, bir sıra demokratik ölkədə idarəçilik təsisatları zəifləmişdir – bu cür ziddiyyət, demokratik inkişafın qaçılmaz olduğunu qəbul edən populyar Qərb fəlsəfəsinə də qarşı çıxır. Demokratik yolla seçilmiş hökumətlər avtoritar davranışlardan, hakimiyyətdən sui-istifadə edilməsindən və ya de-

---

¹ Biz burada demokratiyanın dəqiq tərifindən yararlanmırıq, əvəzində demokratiyanın minimal xarakterləri barədə konsensus vardır: azad və ədalətli seçkilər, siyasi plyuralizm, çoxluğun təşkil etdiyi idarəçiliklə idarə olunan və idarə olunanların razılığı ilə mövcud olan hökumət, qanun aliliyi, insan hüquqlarına hörmət, azadlıq və azlıqların qorunması.

² Freedom House demokratiyanın bu cür minimal modelini seçkili demokratiya adlandırır. 2009-cu ildə, 119 ölkə seçkili demokratik ölkə kimi hesab edilmişdir və 1989-cu ildə bu rəqəm 69 olmuşdur.

mokratiyanın əsaslarını sarsıdan qeyri-liberal standartlar və dəyərləri təşviq etməkdən sığortalanmamışlar³.

Seçkilər vətəndaşların hakimiyyət orqanlarını cavabdeh tutması üçün onların təsir edə biləcəyi birbaşa mexanizmdir, çünki seçkilər əhaliyə alternativ idarəçilər və ya vədlər arasında seçim etmək üçün imkan yaradır, vətəndaşlara fərd olaraq üstünlük verdikləri məsələlərə və siyasi təəftutmalara fürsət verir. Lakin seçki siklinin sadəcə mövcud olması demokratiyanın məğzi haqqında heç bir şey demir. Təsisati məsuliyyətin olmaması seçkilər arasındakı illər ərzində repressiv və özbaşına idarəçiliyə, hakimiyyətdən sui-istifadəyə və artan korrupsiyaya gətirir.

Demokratiyanın səviyyəsi⁴ seçkilərdən əvvəl və sonra vətəndaşlarla hakimiyyət arasındakı münasibətlə ifadə olunur. Vətəndaşlar, hakimiyyət orqanlarına verdikləri səlahiyyətlər barədə onları cavabdeh tutmaları üçün imkanlara sahib olmalıdırlar: qərar sahibləri hökumətin qəbul etdiyi siyasi qərarları və fəaliyyətləri vətəndaşlara açıqlamalı, izah etməli və əsaslandırılmalıdır. Bu onların vəzifəsidir. Demokratiya, hesabatlılıq mexanizmləri qurmaq və onları yenidən qurmaq üçün, seçki vədlərinin necə yerinə yetirildiyini yoxlamaq üçün və bütün seçki sikli dönməində ictimai marağı təşviq etmək üçün ciddi və davamlı iş tələb edir.

Bu cür ciddi işin məsuliyyəti ilk növbədə parlamentə məxsusdur. Vətəndaşlar öz seçilmiş təmsilçilərinə arxalanmaqla hökumətin necə işləməsini

---

³ Freedom House-ın apardığı Dünyada Azadlıq illik sorğusuna görə, siyasi və mülki hüquqlar bütün dünya üzrə son üç ildə geniş dərəcədə aşağı düşmüşdür və bu düşüş 1972-ci ildən bəri aparılan sorğuda ən böyük düşüş olmuşdur. Freedom House, Radio Free Europe/Radio Liberty və Radio Free Asia 21-ci əsrdəki avtoritar rejimlərin yenilənmiş variantını aşağıdakı saytda vermişdir: www.underminingdemocracy.org. Bax: UNDP İnsan inkişafı hesabatı 2002, "Deepening Democracy in a Fragmented World". http://hdr.undp.org/eng/media/hdr_2002_en_overview.pdf

⁴ Demokratiyanın ən yaxşı ölçüsü ABŞ-dakı Freedom House təşkilatının indeksi sayılır və o 25 siyasi və mülki azadlıqlar əsasında qurulur. Bu indeks bütün ölkələrə aiddir və 1970-ci illərdən bu iş görülür. Bax Freedom House, "Democracy Overview". <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?=15>

daimi və xüsusi diqqət altında tuta bilərlər. Parlament, hökumətin siyasətinin və fəaliyyətinin milli maraqlara və vətəndaşların ehtiyaclarına xidmət etməsi üçün keşik çəkməli və daimi olaraq məhsuldar olmaq, sui-istifadədən, israfçılıqdan və pis idarəetmədən çəkinmək üçün hökumət üzvlərinə təzyiq etməlidir. Bütün bunlar parlamentin nəzarət funksiyalarının əsas elementləridir. Başqa heç bir təsisat bu rolu oynaya bilməz, çünki bu funksiyalar demokratiya üçün sadəcə formasına görə deyil və həm də məzmununa görə əhəmiyyətlidir. Vətəndaşların seçilmiş nümayəndələri kimi parlamentlər demokratik sistemin mərkəzində yerləşir və onların nəzarət funksiyalarının effektivliyi ölkənin siyasi sağlamlığı üçün əhəmiyyət daşıyır.

Haşiyə 1. Parlament Nəzarəti haqqında

Beynəlxalq Parlament Birliyi parlament nəzarəti üçün aşağıdakı tərifdən istifadə edir: “hökumət və dövlət idarələri üzərində baxış, monitoring və müşahidə, bu funksiyalara siyasi qərarların və qanunların yerinə yetirilməsi də daxildir”. Parlament nəzarətinin əsas funksiyaları aşağıdakılardan ibarətdir:

1) qanun pozuntusu, özbaşına davranış və ya hökumət və dövlət idarələri tərəfindən qanunsuz və konstitusiyaya əleyhinə davranışları aşkarlamaq və qarşısını almaq. Bu funksiyanın əsasını vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qorunması təşkil edir.

2) vergi verənlərin hesabına təşkil olunmuş büdcənin necə xərcləndiyi haqqında hökuməti hesabatlı tutmaq. O, hökumət və dövlət idarələrinin mexanizmi içində israfçılığı aşkar edir. Beləliklə, o, hökumət xərclərinin məhsuldarlığını, qənaətini və effektivliyini yaxşılaşdırmağa bilər.

3) hökumət tərəfindən elan edilmiş və parlament tərəfindən səlahiyyət verilmiş siyasətlərin yerinə yetirilməsini təmin edir. Bu funksiyaya qanunvericilik tərəfindən müəyyən edilmiş məqsədlərə nail olunmasına və hökumətin öz proqramlarının yerinə yetirilməsinə monitoring də daxildir;

4) hökumət xərclərinin şəffaflığını yaxşılaşdırmaq və xalqın hökumətə inamını artırmaq, çünki inam effektiv siyasət aparmaq üçün şərtidir.

Mənbə: Beynəlxalq Parlament Birliyi, *Parlament Nəzarəti üçün Mexanizmlər* (2008), s.9 www.ipu.org/PDF/publications/oversight08-e.pdf

Müxtəlif Siyasi Sistemlərdə Parlamentin Yeri

Parlament nəzarətinin spesifik mexanizmləri və tarixi yolu ilk növbədə hər bir ölkənin siyasi sistemindən asılı olur. Parlamentin özünün varlığı konstitusiyadan doğur, o da dövlət təsisatlarının fundamental səlahiyyətlərini və onlar arasındakı münasibətləri müəyyənləşdirir. Konstitusiyaya formasının üç əsas modeli vardır və onlar qanunvericilik və icra orqanları arasındakı münasibətləri, vətəndaşlarla onların təmsilçiləri arasındakı münasibətləri və parlamentarlar arasındakı münasibətləri fərqli şəkildə stukturlaşdırır: prezidentlik modeli, parlament modeli və yarı-prezidentlik modeli.

Prezidentlik sistemində prezident birbaşa olaraq xalq tərəfindən seçilir və onun güclü icra səlahiyyətləri olur və onların arasında xarici siyasət və milli təhlükəsizlik məsələləri xüsusi yer tutur. O həm dövlətin və hökumətin başçısı olaraq hökuməti təyin edir və birbaşa icra nəzarəti həyata keçirir. Bu sistemdə, icra və qanunverici orqanlar arasında səlahiyyətlər açıq-aydın bölünür və onların hər birinin də öz seçici legitimliyi mənbələri vardır. Burada, parlament muxtariyyəti, onun nüfuzu və icra orqanlarının təkliflərinə tənqidi yanaşma güclü olur.

Amerika Birləşmiş Ştatları prezidentlik sistemidir və orada səlahiyyətlərin bölünməsi ənənəsinin tarixi vardır. ABŞ Konqresinin icra orqanına qarşı güclü mövqeyi hamıya məlumdur, xüsusilə də bir və ya hər iki Palatada müxalifət çoxluq təşkil etdiyi hallarda onlar prezident siyasətinə qarşı ciddi şəkildə çıxış edirlər. ABŞ, prezident sisteminin ən görünən nümunəsidir, lakin prezident sistemləri Latın Amerikada, Afrikanın çox hissəsində və keçmiş sovet respublikalarında üstünlük təşkil edir və o cümlədən, İndoneziya, Filipin və ya Cənubi Koreyada da mövcuddur.

Parlament sistemi əksər Avropa ölkələrində üstünlük təşkil edir. Bu modellərdə icra və qanunvericilik orqanları arasında açıq aydın ayrılma mövcud deyildir, burada icraçılar parlamentarlardan seçilmişdir. Nəticədə, parlament və icra orqanının tərkibi bir-birinə qarışmışdır və bu sistem partiya nizam-intizamına və icra-qanunvericilik orqanı arasındakı əməkdaşlığa söykənir. Prezident, birbaşa olmayaraq parlament tərəfindən seçilir və onun icra səlahiyyətləri yoxdur və daha çox rəmzi rol daşıyır. Baş nazir mühüm dərəcədə icra səlahiyyətlərinə malikdir və qanunvericilik orqanına hesabatlıdır. Parlament baş naziri inamsızlıq səsverməsi ilə işdən çıxara bilər və bu hal baş nazir parlamentdə çoxluğu itirdikdə və ya parlament hökumətin siyasətini qəbul etmədikdə baş verir.

Prezidentin parlamentdən asılılığına, parlamentar çevikliyi təmin etmək prizmasından və prezidentlik sistemində mümkün olmayan sürətli dəyişikliklər edilməsi imkanları baxımından baxılır. Siyasəti nəticəsində xalq dəstəyini itirən və prezidentlik dönəmi başa çatana qədər xalq və parlament tərəfindən dözülməli olan prezidentin əksinə olaraq baş nazirin mandatu, əgər onun siyasəti arzu olunan olmazsa, parlament tərəfindən istənilən zaman durdurula bilər. İnamsızlıq səsverməsi,parlament sistemində parlamentarların əlində olan güclü nəzarət mexanizmidir.

Parlamentli sistemlərin cürbəcür formaları vardır. Birləşmiş Krallıq və Kanada Vestminster modelinin⁵ təmsilçiləridir və onların özəl xarakteri vahid partiya icraçısı ilə xarakterizə olunur. Almaniya isə,əksəriyyət Avropa ölkələrində rast gəlinən kontinental parlamentarizm modelini daşıyan ən önəmli nümunədir⁶. Kontinental parlamentarizm koalisiya liderinə və konsensus qurma siyasətinə əsaslanır. Dövlət başçısı icra strukturundan tamamilə ayrılmışdır və rəmzi rol oynayır⁷. İsveçrə isə plebisitli parlament sistemi kimi təsvir edilir, çünki əhəmiyyətli siyasi qərarlar tez –tez xalq referendumu ilə yoxlanılır.

Yarı-prezident sistemləri əvvəlki iki modelin çalarlarını özündə birləşdirir. Burada həm prezident və həm də baş nazir dövlətin gündəlik idarə edilməsində fəal iştirak edirlər. Prezident birbaşa olaraq seçilir və baş nazir və onun kabineti həm prezident və həm də parlament tərəfindən qəbul edilməlidir. Səlahiyyətlərin baş nazir və prezident arasında bölünməsi ölkədən ölkəyə fərqli ola bilər. Baş nazir və onun hökuməti parlament qarşısında məsul olur və inamsızlıq səsverməsi nəticəsində baş nazir və hökumət istefaya göndərilə bilər. Yarı prezidentlik sistemi, təkə parlamentli sistemlərində yox, həm də təmiz prezidentli sistemlərin əksinə olaraq parlament səlahiyyətlərinin məhdudlaşdırılması ilə xarakterizə olunur.

Fransa,yarı prezidentlik sisteminin tipik nümunəsidir, prezident xarici siyasət və müdafiə və təhlükəsizlik məsələlərində çox geniş səlahiyyətlərə

---

⁵ Vestminster parlamenti çox sayda Birlik və keçmiş Birlik üzvləri arasında,məsələn. Avstraliya,Hindistan,İrlandiya,Yamayka,Malayziya,Yeni Zelandiya və Sinqapurda rast gəlinir.

⁶ Danimarka,Hollandiya,Finlandiya,İspaniya,İtaliya,Yunanistan və Türkiyə sadəcə bir neçə continental parlament sisteminə nümunədir.

⁷ Bax, Almaniya Silahlı Qüvvələri, Background papers(Washington, DC)

<http://germany-info.org/relaunch/info/archives/background/armedforces.html>

malikdir,baş nazir isə daxili siyasətə cavabdehdir. Bu cür birgə yaşayış və ya bu iki liderin münasibətindən asılı olan və ya onların təmsil olunduqları partiyalar arasındakı ideologiyalardan doğan dərin fikir ayrılıqları və iflic olmalarla xarakterizə olan münaqişəli vəziyyətlər təsirli qarşılıqlı yoxlama və nəzarət sistemi yaratmağa kömək edər.

Yarı-prezident sistemləri post kommunist ölkələrində,məsələn Polşa,Rumıniya, Moldova,Monqolustan,Rusiya və Ukraynada daha da yayılmışdır. Demokratikləşmə baxımından post-kommunist ölkələri arasında mövcud olan böyük fərq daha çox prezident və parlament arasındakı hakimiyyət mübarizəsinə aid edilir və bu cür hallar yarı-prezidentlik sistemində mümkün olur. Bir sıra yarı-prezident sistemləri faktiki olaraq aşırı dərəcədə prezidentlik sistemini əks etdirir, burada hakimiyyət parlamentin hesabına prezidentin əlində cəmləşir.

Bu cür prezidentlik sistemləri növləri daxilində siyasi rejimlər də əhəmiyyətli dərəcədə fərqlidir,ona görə də ümumiləşdirmək daha da çətindir. Yuxarıda təsvir edilən hər bir üç ümumi kateqoriyada, biz müşahidəçi parlamentdən tutmuş mühüm idarəçilik tərəfdaşı olan parlamentə qədər nümunələrlə rastlaşırıq. Lakin, ölkə parlamentinin siyasi sistemdə oynadığı rolun istənilən analizi konstitusiyaya sisteminə,təsisatlar arası struktur münasibətlərinə və onların hər birinə verilmiş səlahiyyətlərə hörmətdən başlamalıdır.

Müdafiə və Təhlükəsizlik üzərində Parlament Nəzarəti

Milli təhlükəsizlik və müdafiə məsələləri dövlətin ən ümdə vəzifələrindən biridir və bu sahəyə də hökumətin başqa sahələrinə istifadə edilən geniş sayda eyni qaydalar və prosedurlar tətbiq edilir.Eyni zamanda, təhlükəsizlik agentlikləri dövlətin başqa idarələrində üzləşilməyən xarakterlərə də malikdir. Bu sektorun mürəkkəbliyi və özəlliyi həm onların analizini və həm də onlar üzərində nəzarəti daha da problemlidir.

İlk növbədə,təbiəti etibarlı ilə təhlükəsizlik agentlikləri ilə demokratiyanın əsaslarını təşkil edən insan hüquq və azadlıqları arasında toqquşma vardır. Ordu,polis, kəşfiyyat orqanları yüksək peşəkarlıq səviyyəsinə və güclü bağlılıq ruhuna malik qüvvələr olub ierarxiya və intizam üstündə qurulmuşdur. Bu cür hal çox zaman onların cəmiyyətdən məsafəli durmasına gətirir. Dövlət daxilində güc işlətməyə qanuni monopoliyaya sahib olmaqla və insan hüquqları və azadlıqlarını məhdudlaşdırma bilən xüsusi səlahiyyətlərə malik ol-

maqla onlar böyük gücə sahib olurlar. Onlar təbii olaraq, kənardan edilən nəzarətə və islahat təşəbbüslərinə qarşı çıxırlar. Ona görə də, təhlükəsizlik məsələlərində səlahiyyətlərin real olaraq bölünməsi və nizamlı yoxlama sisteminin təmin edilməsi hökumətin başqa sahələrindən daha əhəmiyyətlidir.

Əlavə olaraq, həssas milli təhlükəsizlik məlumatlarının qorunması tələbi çox zaman şəffaflıq və hesabatlılıq mexanizmlərinin, dövlət idarəsinin başqa sahələrindən fərqli olaraq işləməsinin qarşısını alır. Təhlükəsizlik sektoru başqa hökumət qurumlarından az şəffaf olur və bu daha çox kasta mentalitetinə görə də bu cür olur. Çox sayda ölkələrdə, güc üzərində qanuni monopoliyaya malik olan təsisatlar dövlət içində dövlət yaradır, onların fərqli dəyərləri, normaları, intizamları, məktəbləri, məhkəmə və xəstəxanaları olur. Bundan başqa, dövlətin rəhbəri təhlükəsizlik qüvvələrinə özünün özəl məsuliyyəti kimi baxır. Parlamentə məlumat axmasının qarşısını almaq üçün son zamanlar icra orqanları öz arqumentlərinə anti-terror tədbirlərini də əlavə etmişlər.

Müdafiə tədqiqatları, inkişaf, silah alınması, kəşfiyyat fəaliyyətləri üçün çox zaman məxvi proqramlardan istifadə edilir. Məxvi əməliyyatların adı, məqsədi və hətta xərcləri təkcə ictimaiyyətdən deyil hətta parlamentin əksəriyyətindən gizlədilir. Ona görə də, parlament bu cür fəaliyyətlərin aparılması üçün qəbul edilən səviyyədə hesabatlılıq tələb etməli və ciddi əsaslar olmadan, icra orqanlarının məlumatları həddən artıq gizli saxlamasının qarşısı alınmalıdır.

Dövlət siyasətinin başqa bir çox sahələrindən fərqli olaraq, təhlükəsizlik siyasətinin məhsuldarlığını ölçmək çox zaman çətin olur. Məsələn, ordunun effektiv olması üçün hərbi strukturlar nə qədər əsgər, hansı növ silah sistemləri və ya hansı səviyyədə döyüş hazırlığı təmin etməlidir? Ordunun dinc dönmədəki təlimlərində müəyyən edilmiş hərbi qabiliyyətləri müharibə zamanına necə köçürüləcəyini necə qiymətləndirmək olar? Daxili təhlükəsizlik də xüsusi problemlər yaradır: polis və kəşfiyyat xitmətlərinin sərf etdiyi maliyyənin məhsuldarlığı necə ölçülə bilər?

Başqa hökumət siyasətləri ilə müqayisədə iş görmə göstəricilərində aydınlığın olmaması (bir nümunə gətirsək, məsələn, dövlət təhsil siyasətində, hər il məzun olan tələbələr göstərici kimi istifadə edilə bilər) təhlükəsizlik sektoru üzərində parlament nəzarətini problemlə məsələyə çevirir.

İcra orqanını məsul tutan işlək parlament münaqişə sonrası vəziyyətlərdə, yəni, siyasi iğtişaclardan yavaş-yavaş bərpa olan ölkələrdə, hərbi çevriliş, vətəndaş müharibəsi və münaqişələr baş verən ölkələrdə xüsusilə vacibdir. Bu cür şərait, ölkənin yenidən qurulması və barış naminə fəal səylər göstərilməsi üçün parlamentlərin imkanlarının güclənməsini intensivləşdirməyi vacib edir. Münaqişədən sonra, parlament təsisatları icra hakimiyyəti ilə, təhlükəsizlik təsisatları və qeyri-dövlət elementləri ilə əlaqədar olaraq ciddi hakimiyyət assimetriyasından əziyyət çəkir. Əldə toplanmış hakimiyyəti effektiv hakimiyyət ilə qarışdıraraq, yeni rejimlər dövlətin səlahiyyətlərini icra orqanlarının əlində, əsasən də, prezident aparında toplayır. Ona görə də, bu cür pozulmuş balansın təcili olaraq işlək və fəal parlament vasitəsilə düzəldilməsi, ölkənin icra orqanını nəzarətdə saxlaya biləcək və ölkəni və cəmiyyəti demokratikləşdirməyə doğru aparacaq yeganə həlledici rol oynayan təsisat olacaqdır⁸.

Keçmiş avrotirar rejimlərin təhlükəsizlik xidmətlərinin ictimaiyyət tərəfindən qəbul edilməsinə ehtiyac daha da çoxdur, çünki bu ölkələrdəki rejimlər təhlükəsizlik qüvvələrini öz məqsədləri üçün istifadə etmişlər; bu xidmətlər ictimai şübhəliliyə yönümlüdürlər, onlara qarşı inamsızlıq hökm sürür və onların legitimliyinə də hücumlar olur. İnsan hüquqları haqqında dəqiq məlumat və onların pozulması haqqında dəlillərin toplanması polisə olan inamsızlıq ucbatından və dövlət təsisatlarının işlək olmaması nəticəsində çətinləşir və zərərçəkənlərin pozuntularla bağlı verdikləri hesabatları heçə endirir.

Təhlükəsizlik sektoru üzərində parlament nəzarətinin bərpa edilməsinin səbəbi, qərar qəbul etmə prosesi üçün düşünülməmiş ən yaxşı fəaliyyət sayılır. Əksinə, xalqdan mandat almaqla, parlamentlər insanların həyatına təsir edən qərarlara lazımi demokratik legitimlik verirlər. İnsanlar demokratik sistemə inanmalıdırlar və demokratiyanın onların təhlükəsizliyinin yaxşılaşmasına qapı açacağına və inkişaf imkanlarına şəraitlər yaradacağına inanmalıdırlar. Nəticələrin legitim və hesabatlı olması üçün qərar qəbul etmə prosesində onların təsirli səsə malik olmaları tələb edilir.

---

⁸ Steven Fish " Güclü Qanunvericilik Orqanları: Güclü Demokratiyalar Journal of Democracy 17:1(2006): 5-20

Parlament Nəzarəti-Fəaliyyət Səviyyələri

Parlamentlərin müəyyən ümumi xüsusiyyətləri vardır və buraya onların ifa etdiyi üç əsas funksiya daxil olur : xalqı təmsil etmək,qanunlar yaratmaq və nəzarət funksiyaları həyata keçirmək. Bu funksiyaları yerinə yetirmək üçün parlamentlər müxtəlif mexanizmlərdən istifadə edir. Bunların bir qismi ölkə konstitusiyasında yer tutur,lakin daha çox bu mexanizmlər parlament prosedurlarını idarə etmək üçün istifadə edilən qaydaların bir hissəsi olur(bu cür qaydalar adətən daimi qaydalar adlanır).

Həşiyə 2. Parlament Səviyyəli Fəaliyyətlər

Plenar sessiyası

- Hökumət siyasətinin təsdiqi
- Qanunların qəbul edilməsi
- Dövlət büdcəsinin qəbulu
- Ölkənin beynəlxalq missiyalarda iştirakının bəyənilməsi
- Təkliflər və inam səsverməsi
- Yüksək səviyyəli təyinatlara razılıq

Komitələr

- Qanunvericilik hesabatları
- Təvsiyələr
- Dinləmələr və sorğular
- Sahəyə səfərlər və yoxlamalar
- Müraciətlərin araşdırılması

Parlament üzvləri

- Qanunverici təşəbbüslər və düzəlişlər
- Siyasi deklarasiyalar
- Suallar və yorumlar
- Azad və ya gizli məlumatlar almaq tələbləri

Parlament nəzarəti qanunverici orqanın qanunlar qəbul etməsi ilə və hökumət siyasətini qəbul etməklə başlanır və əlavə səlahiyyətlərlə bütün bunların praktiki olaraq necə həyata keçirilməsinə nəzarət etməklə davam edir. Ancaq bu qanunları və siyasi proqramları icra orqanının necə yerinə yetirdiyini monitoring etməklə parlament üzvləri qanunvericilik sənədlərinin çatışmamazlıqlarını, qanunların zaman-zaman yanlış olaraq yorumlanmasını və ya pis idarəçilik, sui-istifadə və korrupsiya hallarını müəyyən edərək onları düzəldə bilirlər.

Bu araşdırma, seçilmiş parlamentlərin öz nəzarət funksiyalarını yerinə yetirmək üçün istifadə etdikləri səlahiyyət və mexanizmləri gözdən keçirir və burada parlament fəaliyyətinin üç tamamlayıcı səviyyəsini hesaba alır: plenar iclaslar, komitələr və parlament üzvlərinin fərdi fəaliyyətləri.

Parlamentin Səlahiyyətləri: Plenar iclası

Plenar iclasları parlament fəaliyyətinin ən görünən səhnəsidir və media-nın fokus nöqtəsidir. O parlament hakimiyyətinin əsas təsir mexanizmini təmsil edir; başqa qurumlar üçün bütün parlament qanunları və qərarları plenar iclasında müzakirə olunur və qəbul edilir. Burada qanunlar qəbul edilir, siyasi deklarasiyalar bəyan edilir və hökumətin addımları dəyərləndirilir, parlament debatları gələcək siyasi qərarlara təsir edir.

Hökumət Siyasətinin Təsdiqlənməsi

Parlamentlər plenar sessiyalar zamanı hökumətin təhlükəsizlik sahəsində siyasətinə razılıq verir və bəzən də onu rəsmi olaraq qəbul edir. Hökumət Proqramı¹⁰, Milli Təhlükəsizlik Strategiyası, Hərbi İcmal və ya Ordu üçün Ağ Sənəd kimi strateji sənədlər uzun müddətdə milli təhlükəsizlik siyasətinin formasını dəyişir. Təhlükə qiymətləndirməsi əsasında, bu cür sənədlər milli təhlükəsizlik maraqlarını müəyyən edir və təhlükəsizlik sektoru agentlikləri üçün prioritet məsələləri müəyyən edir: onlar hərbi xərclərin səviyyəsini¹¹, təhlükəsizlik qüvvələrində xidmət edən hərbi xidmətçilərin maksimal sayını, silah satınalma zərurətini, hərbi və mülki sülhməramlı əməliyyatlarda ölkənin iştirak səviyyəsini göstərə bilir.

---

⁹ Bu tədqiqat müəllifin əvvəlki Qərbi və Şərqi Avropada plus ABŞ və Kanadada parlamentlərin səlahiyyətləri və imkanları haqqında apardığı araşdırmalara əsaslanmışdır.

¹⁰ Hökumət Proqramının parlamentdə qəbulu parlamentar sistemlərə xasdır

¹¹ Adətən GDP-nin neçə faizini

Strateji sənədlər gələcək islahatlar üçün siyasi çərçivə çızır və əsas hazırlayır və onun əsasında qanunvericilik sənədləri və illik büdcələr icra orqanları tərəfindən işlənib hazırlanır. Bu cür sənədlərin icra orqanları tərəfindən parlament debatlarına təqdim edilməsi faktının özü təhlükəsizlik siyasətinin demokratik hesabatlılığı üçün önəm daşıyır. Strateji siyasi sənəd parlamentdə müzakirə olunan sonra rəsmi qəbul üçün səsvermənin olub olmamasından asılı olmayaraq o “parlamentin mülkiyyətinə” çevrilir və onun yerinə yetirilməsi üçün birbaşa məsuliyyət parlamentlə icra orqanının üstünə düşür. Bu cür hal, gələcəkdə siyasətin formalaşdırılması üçün parlamentə əlavə təsir etmə imkanları verir və həmçinin, ictimai dəstək qurmaq üçün və qəbul edilən siyasi sənədin demokratik legitimliyini təmin etmək üçün imkanlar açır.

Qanunvericilik sənədlərinin qəbul edilməsi

Qanunların qəbul edilməsi icra orqanlarının gələcək siyasi proqramları və fəaliyyətlərinə yönələn Parlamentin işlək funksiyasını göstərir. Təhlükəsizlik agentliklərinin necə işləməsinə tənzimləyən qanunların qəbul edilməsi demokratik nəzarət üçün xüsusi problem təşkil edir, çünki milli təhlükəsizlik maraqları bəzən başqa dövlət idarələrinə tətbiq edilən hesabatlılıq standartlarının müvəqqəti olaraq yan keçməsinə bəraət verə bilər. Ona görə də bütün müasir parlamentlərin cavab verməli olduğu sual öz mandatlarını xalqın maraqlarına uyğun şəkildə həyata keçirən və eyni zamanda insan hüquqları və azadlıqlarını qoruyan işlək təhlükəsizlik xidmətlərini necə qurmaqdır?. Hansı qaydaları tətbiq etməli və hansı səlahiyyətləri onlara verməkdir?

Haşiyə 3. Təhlükəsizlik siyasəti Formalaşdırılmasına Parlament təsiri- Yaxşı Praktikalar

- Müdafiə xərcləri üzrə Rumıniya qanunu¹² şərtləndirir ki, Rumıniya prezidenti öz vəzifələrini icra etməyə başlayandan sonra maksimum 6 ay ərzində Milli Təhlükəsizlik Strategiyasını(MTS) Parlamentə təqdim edir və parlament onu hər iki palatanın birgə iclasında müzakirə edib qəbul edir. MTS-ı ortalama olaraq 5 il qüvvədə qalır və o ölkə və kollektiv müdafiə və təhlükəsizlik məqsədlərinə nail olmaq üçün uzun müddətli maddələrdən ibarətdir.
- Birləşmiş Krallıq Nümayəndələr Palatasında vacib hər bir

¹² Ölkə müdafiəsinin planlaşdırılması haqqında Qanun N 473/2004 ,maddə5

Müdafiə Strategiyası sənədi plenar iclasında suallar və cavablar ilə müşaiyə olunur və gərgin debatlar səbəb olur.

- İsveçrədə, ölkə üçün əhəmiyyətli sazişlər, məsələn, kollektiv təhlükəsizlik təşkilatına və ya ölkə xaric birliklərə qoşulma təkcə parlament debatlarının mövzusu deyil, həm də ictimai debatların və referendumun mövzudur.
- Televiziya, radio və İnternet vasitəsilə translyasiya edilən parlament debatları yüksək dərəcəli şəffaflıq yaradır və ictimai məlumatlılığı artırır və siyasətə maraq oyadır. Çox sayda ölkələrdə bütün plenar sessiyalar canlı olaraq yayımlanır.

Təhlükəsizlik sektoru üzərində effektiv parlament nəzarəti üçün köklü əsas parlamentin aşağıdakı qanunverici səlahiyyətinin ifadələri ilə verilir:

- Parlament, güc işlətməyə mandatı olan bütün dövlət subyektlərinə aydın mandatı, səlahiyyətləri, ölçüsü, təşkilatı, icra hakimiyyəti və büdcəsi olan qanunlar qəbul edir, eynilə mülki idarəetmə orqanlarının güc işlətmək üçün qərar qəbul etməsi üçün də qanunlar qəbul edir.
- Parlament qanunla fəvqaladə vəziyyət, mühasirə və müharibə hallarını müəyyən edir; onun həm də bu cür halları elan etmək və aradan qaldırmaq barədə səlahiyyətləri vardır;
- Parlament, qanun vasitəsilə hansı dövlət orqanının hərbi və mülki qüvvələri xarici ölkələrdə sülhməramlı əməliyyatlarda iştirak etmək üçün göndərmək səlahiyyətində malik olduğunu müəyyən edir və ya ölkə ərazisində ordudan istifadə olunmasına razılıq verir.
- Parlament ölkənin beynəlxalq təşkilatlara və hərbi alyanslara və ya müdafiə və təhlükəsizlik əməkdaşlığına qoşulmasını göstərən müqavilələri ratifikasiya edir.

Dövlət Budcəsindən istifadə olunmasının qəbul edilməsi

Dövlət Büdcəsi Qanunu xüsusi diqqət tələb edir və o vergilər əsasında toplanmış pulun dövlət agentlikləri tərəfindən necə bölünəcəyi və sərf ediləcəyini təmin edir. Büdcələr, gələcək inkişafı planlaşdırmaq üçün dövlətin istifadə etdiyi güclü siyasi mexanizmdir və vətəndaşlara verməli olduğu mü-

hüm dəyərlərin ,təhlükəsizlik, ədalət,azadlıq və maddi varlıqların bölünməsidir.Ona görə də büdcə müxtəlif sektorların rəqabətli tələbləri arasında siyasi seçimdir,necə deyərlər,silah və ya yağlı yeməyi maliyyələşdirmə arasındakı rəqabətin nəticəsidir¹³.

Ölkədən asılı olaraq büdcəsləmə siyasətləri də dəyişir. Lakin bir qayda daimi olaraq dəyişməz qalır: icra orqanı təklif edir və parlament sərəncam verir¹⁴. İllik dövlət büdcəsinin müzakirə edilməsi və qəbul edilməsi ilə və onun yerinə yetirilməsini monitoring etməklə,parlamentlər hökumətin siyasətinə və ölkənin uzun müddətli strateji baxışlarına təsir etmək imkanına malik olur¹⁵.

Əksər ölkələrdə,Dövlət Büdcəsi bir Qanundan ibarətdir. Bir çox istisnalar da vardır: Kanadada dörd, Niderlandiyada iyirmi üç və ya ABŞ-da altı qanun vardır. Neçə qanundan təşkil olunmasına baxmayaraq ,büdcə bu cür hüquqi statusa malikdir və onun aşağıdakı mühüm nəticələri vardır:

- Parlamentin qərar vermə prosesində iştirakını təminat altına alır;
- Bir dövlət sənədi olub,internetdən və dövlət kitabxanalarından əldə edilə bilər və icra orqanlarını hesabatlılığa çəkmək üçün lazımi əsasdır;
- Büdcə qanununa tabe olmamaq cinayət xarakterli sayılır.

Siyasi stimulun dərəcəsi və öz rollarını ifa etmək imkanları parlamentdən parlamentə dəyişir. İlk əhəmiyyətli fərq parlamentin aldığı məlumatların keyfiyyətində və genişliyində üzə çıxır. İkinci fərq parlamentin büdcəyə düzəliş etmək gücü ilə əlaqəlidir.

Büdcə təklifi bir neçə səhifəli sənəddən təşkil oluna bilər və o müxtəlif agentliklərə ayrılmış ümumi maliyyə məbləği haqqında ümumi məlumatdan ibarət ola bilər,lakin o yüzlərlə səhifə mürəkkəb və çoxsaylı məlumatları da əhatə edə bilər. Büdcə sənədi 500 ilə 1000 xətt arası punktlardan təşkil edil-

---

¹³ Bu model klassik iqtisadi nümunədir. Ölkə öz məhdud resurslarını sərf edərkən hərbi sahəyə yatırım qoymaqla mülki sahəyə yatırım qoymaq arasında seçim etməlidir. O ya silah alacaq ya da yeməyə yağ alacaq və ya hər ikisini alacaq. Bu model həm də hər bir seçimin verdiyi fürsət dəyəri ideyasını da nümayiş etdirir: Sən nə isə çox əldə etmək üçün nə isə başqa şeydən çox güzəştə getməlisən.

¹⁴ Bütün dövlət xərcləmələrinin və vergiləmələrin qanunvericilik səlahiyyəti prinsipi dövlət büdcəsində "qanun aliliyi" adlanır.

¹⁵ Əlavə məlumat üçün bax: DCAF backgrounder on parliament's role in defense budgeting. www.dcaf.ch/_docs/bg_defence_budgeting.pdf

miş ayrılmalardan da ibarət ola bilər, məsələn, Çex Respublikasında, Macarıstan, Yaponiya, Yeni Zelandiya və Portuqaliyada bu belədir; 2000-ə qədər ayrılımlar Avstriyada, Danimarkada, İtaliya və Norveçdə, İsveçrə və ABŞ – da olur. Almaniya, İspaniya və Türkiyədə bu ayrılımlar 2000-i aşır¹⁶.

İkincisi, parlamentin büdcə prosesinə təsirinin önəmli göstəricisi düzəliş prosesi zamanı büdcənin tərkibinə etdiyi nüfuzun miqyasıdır. Geniş mənada, büdcə qəbul etmə mərhələsi zamanı parlamentin əlində olan səlahiyyətləri təsvir edən üç model vardır: büdcəyə düzəliş etmək üçün qeyri-məhdud səlahiyyətlər, büdcəyə düzəliş etmək üçün məhdudlaşdırılış səlahiyyətlər, büdcəyə düzəliş etmək üçün məhdud səlahiyyətlər.

Büdcəyə düzəliş etməkdə *qeyri-məhdud səlahiyyətlər* o deməkdir ki, parlament büdcə təklifinə düzəliş etmək imkanlarına sahibdir və həmçinin yeni xərclər təklif edə bilər. Nəzəri olaraq, bu cür səlahiyyətlər parlamentə hökumətə təqdim etdiyi büdcə təklifini yenidən yazmağa imkan verir. ABŞ Konqresi hərbi büdcə hazırlanmasında rol oynayan ən güclü parlament sayılır, çünki Prezident tərəfindən formalaşdırılan icra orqanı təklifi Konqress tərəfindən həqiqətən təklif kimi qəbul edilir, analiz edilir və çoxsaylı düzəliş edilir. Alman Bundeşaqlı, Danimarka və Hollandiya parlamentləri də hər il yüzlərlə büdcə düzəlişləri təşəbbüsləri edir. Avstriya, Belçika, Finlandiya, Macarıstan, İtaliya, Norveç və Portuqaliya parlamentləri də büdcəyə qeyri-məhdud düzəlişlər edir.

Büdcəyə düzəliş etməkdə *məhdudlaşdırılmış səlahiyyətlərə* malik parlamentlər nə qədər istəsələr o qədər də düzəliş təklif edə bilərlər, lakin o zamana qədər ki, edilən düzəlişlər icra orqanlarının təklif etdiyi büdcə kəsiri və ya artığını dəyişməyəcək. Düzəliş səlahiyyətlərinin səviyyəsi hökumət prioritetlərinin parlament tərəfindən dəyişilməsinə imkan verir və xərcləri yenidən ayırmaqla son büdcə prioritetlərinə qərar verir. Tam büdcə çatmamazlığını dəyişməz saxlamaq məhdudiyyəti cari büdcə intizamına və makro-iqtisadi göstəricilərə olan diqqətlə əsaslandırılır. Ona görə də, parlament hər hansı arzu olunan büdcə artışı ilə əlaqəli maliyyə mənbələrini də göstərməli və uyğun şəkildə başqa punktların xərclərini də azaltmalıdır və ya artışı üçün lazım olan yeni mənbələri göstərməlidir. Başqa cür olursa, seçki zamanı edi-

---

¹⁶ Bax: OECD, Büdcə praktikaları və prosedur sorğuları, III Hissə-Büdcənin qəbul edilməsi <http://webnet4.oecd.org/budgeting/Budgeting/asp>

lən təzyiq- daha çox xərclər və az vergi- xroniki büdcə kəsirlərinə gətirəcək. Çexiya,Fransa, Meksika,Polşa və Rumıniya parlamentləri bu cür modeldədirlər.

Büdcəyə düzəliş etməkdə *məhdud səlahiyyətlərə* malik olan parlament praktikaları az sayda demokratik ölkədə təsadüf edilir.Onlar ancaq mövcud xərcləri azalda bilər(başqa prioritet sahələrə yenidən maliyyə ayırmaq gücündə olmayacaq) və ya büdcəni bütövlükdə ya qəbul edər ya da rədd edər, ancaq heç bir dəyişiklik edə bilməz.Vestminster növlü parlamentlər bu cür modelin təmsilçiləridir . Bir sıra ölkədə, büdcəyə düzəliş uğurlu olursa,o zaman bu hala icra orqanına inamsızlıq səsverməsinin ekvivalenti kimi baxılır və o da hökuməti istefa etməyə gətirir.(Kanada,BK, Avstraliya,Hindistan, Yeni Zelandiya,Cənubi Afrika və Zambia bu nümunələrə daxildir) . Büdcə qəbul edilməsində hüquqi səlahiyyətlərin olmaması, büdcə siklinin digər mərhələlərinə parlamentin sayıq olaraq cəlb olunması ilə kompensasiya edilə bilər.

Haşiyə 4. Parlament və Büdcə-Yaxşı Praktikalalar

- Qanunvericilik fəallığını büdcə ehtiyatlılığı ilə uzlaşdırmaq üçün,Kanada, Çex Respublikası,İtaliya, Norveç,Polşa, Portuqaliya,İspaniya, İsveç və ABŞ kimi ölkələrdə sektorlu büdcə ayrılımları və spesifik ayrılımlar baş verməzdən əvvəl parlamentarların bütün xərclər üzərində səsverməsi ilə xərclər üzərində nəzarət saxlanılır¹⁷.
- Nümayəndələr palatası adından, Milli Audit Ofisi Birləşmiş Krallığın bütün hökumət idarələrinin maliyyə auditini aparır . Əlavə olaraq Milli Auditin bu idarələrin əllərində olan resursları necə qənaətlə,məhsuldarlıqla və effektiv şəkildə sərf etdiklərini yoxlamağa da səlahiyyətləri vardır. Onun bu idarələri yoxlaması haqqında ortaya qoyduğu 50-ə yaxın detallı hesabat parlamentə təqdim edilir. İllik Əsas Layihələr Hesabatı Müdafiə Nazirliyinin geniş 25 hərbi satınalmalar layihələrinin detalları haqqında da geniş hesabat verir¹⁸. Müdafiə Nazirliyi parlamentə hər il 20 ən böyük hərbi layihələr haqqında da məlumat verir.

¹⁷ "OECD Büdcələmə məlumat bazası", OECD Journal of Budgeting 1:3(2002), 155
www.oecd.org/dataoecd/13/13/33657560.pdf

¹⁸ Bax: www.nao.org.uk/publications/nao_reports/05-06/0506595_II.pdf

*Hərbi qüvvələrin xarici ölkəyə göndərilməsi*¹⁹

Sülhməramlı əməliyyatlarda iştirak, adətən BMT kimi beynəlxalq təşkilatın mandatı əsasında baş verən və keçmişdəki “müharibə və ya sülh” adlanan vəziyyətin müasir formasıdır. Ona görə də, bu məsələ ilə bağlı qanunverici hakimiyyət təhlükəsizlik nəzarətinin effektivliyi baxımından hədsiz dərəcədə əhəmiyyətlidir.

Bu məsələdə parlamentin uyğunluğunun əsas göstəricisi, sülhməramlı əməliyyat missiyasında iştiraka razılıq verilməsində parlamentin səlahiyyətə malik olub -olmamasıdır. Bu cür səlahiyyətin parlamentin ixtiyarına verilməsində əsas səbəb, bu cür qərarın mühüm nəticələrə gətirəcəyindən doğur. Burada həm əsgər və ya polislərin təhlükəsizliyi və həm də başqa dövlətlərlə münasibətlər nəzərə alınır. Parlamentdə “müharibə və sülh” vəziyyətləri ilə bağlı tələsik olmayan debatların baş verməsi həssas və riskli bölgələrə ölkənin hərbi qüvvələrinin asan şəkildə girə bilməyəcəyini təmin edir.

Hərbi qüvvələr xaricə göndəriləndən sonra, hökumət qərarını parlamentin ləğv etməsi çox çətin olur: qüvvələrin geri çəkilməsi davam edən missiyanı təhlükə altına qoya bilər və ölkənin etibarını və beynəlxalq səviyyədə adını zədələyər. Yaranmış təhlükəsizlik hallarına qarşı dərhal qüvvətli şəkildə cavab vermək tələbi parlamentlə öncədən məsləhətləşmələr keçirmədən icra orqanları tərəfindən çox zaman istifadə edilən arqumentlərdir²⁰.

Haşiyə 5. Xarici ölkədəki Hərbi Missiyalar üzərində Parlament Nəzarəti –Yaxşı Praktikalalar

- Alman qanunlarına görə(2004),Alman silahlı qüvvələrin xaricə göndərilməsi parlamentin öncədən razılığını tələb edir,lakin həm də bu missiyaya qoşulmağın nə qədər əhəmiyyətli olduğunu qərar verməyi də parlamentin səlahiyyətinə buraxır: gərginliyi və əhəmiyyəti aşağı olan missiyalar üçün hökumətin müraciəti parlament üzvləri arasında paylanır və

¹⁹ Əlavə məlumat üçün bax: DCAF backgrounder on parliament's role in defense budgeting. www.dcaf.ch/_docs/bg_defence_budgeting.pdf

²⁰ Koreya, Vyetnam, Folklend Adaları, Kosovo və ya İraq müharibələri de facto olsa da de yure müharibələrdir. ABŞ və İngiltərə II Dünya müharibəsindən bəri rəsmi olaraq müharibə elan etməmişlər.

missiya o zaman qəbul edilmiş kimi sayılır ki, yeddi gün ərzində parlamentdə təmsil olunan bir fraksiya və ya parlamentlərin minimum beş faizi rəsmi prosedur keçirilməsinə çağırmasın. Belə olduqda, hərbi qüvvələrin xaricə göndərilməsi üçün parlament səsverməsi “sərbəst səsvermə” sayılır və bu o deməkdir ki, parlamentdəki siyasi partiyalar parlament üzvləri üzərində öz partiyalarının iradəsini qəbul etdirməkdən çəkinirlər.

- Rumıniya qanunu(2004) da Rumıniya Parlamentinin ratifikasiya etmədiyi müqavilələr əsasında xaricə göndərilən sülhməramlı qüvvələr və koalisiya tipli əməliyyatlar üçün öncədən parlament razılığının olmasını zəruri sayır. Kollektiv müdafiə üçün, humanitar yardım və ya müqavilə əsasında keçirilən əməliyyatlar üçün Prezident qərar verir və beş gün ərzində parlamenti məlumatlandırır. Beləliklə, parlamentin əvvəlki qərarları vasitəsilə, siyasi baxımdan dəstəklənmiş hərbi əməliyyatlar üçün, tez bir zamanda qərarların verilməsi təmin olunur.

- Bəzən maliyyə üzərində səlahiyyətin olması, öncədən izn üçün konstitusiyaya səlahiyyətinin olmamasını kompensasiya edə bilər . Parlamentlər bu səlahiyyətdən illik hərbi büdcəni qəbul edən zaman istifadə edə bilər, çünki bu büdcə sülhməramlı əməliyyatlar üçün də maliyyə ayırır və ya yeni əlavə qoşun göndərmələri üçün tələblər olduğu hallarda da istifadə edilə bilər. Məsələn, ABŞ Konqresi hökumətin siyasətinə təzyiq edərək Prezident Herald Fordun dönəmində Cənubi Vyetnama edilən hərbi yardımı dayandırdı və ya Somalidə 1993-cü ildə ilk itkilər haqqında xəbərlər gələndən sonra BMT-nin Somalidəki sülhməramlı qüvvələri tərkibində olan ABŞ qüvvələrinə maliyyəni durdurdu.

- Çox sayda parlamentlər öz səlahiyyətlərindən intensiv şəkildə istifadə edərək missiyalarda xidmət edən qüvvələrə səfərlər etməklə, sorğularla və məsul nazirə suallar verməklə sülhməramlı əməliyyatlar haqqında məlumatlar toplayır.

Parlament Təklifləri

Təkliflər və İnam səsvermələri parlament nəzarətinin mexanizmləri olub, əksər parlamentli demokratik ölkələrin Konstitusiyasında özünə yer tapmışdır. Parlamentlər hökumətin proqramını qəbul edən səsverməyə gedə bilər və səsvermə mövzusu xüsusi qanun da ola bilər, siyasi təklif də ola bilər və ya hökumətin ümumi siyasəti də ola bilər. Müxalifət də plenar iclasa İnamsızlıq Təklifi və ya Pisləmə Təklifi də gətirə bilər. Qəbul edilən sadə Təklifin hüquqi təsiri olmur, siyasi sanksiya olub baxılan həmmən özəl məsələdə hökumətin mövqeyinə təsir edə bilər, etməyə də bilər. Lakin, İnamsızlıq səsverməsi qəbul edilsə və ya Pisləmə Təklifi qəbul edilsə hökumət istefa etməyə məcbur edilir. İnamsızlıq səsverməsi ilə istefaya göndərilən hökumətlərin siyahısı uzundur. Paul Martin (2005) Kanadada, Romano Prodi (1998) İtaliyada, Qerhard Şroder (2005) və Helmut Şmidt (1982) Almaniya da sadəcə bir neçə nümunədir.

Yüksək Təyinatlara Parlament Razılığı

İcra orqanını cavabdeh tutmaq üçün digər yol, Parlamentin konstitusiya və hüquqi öhdəliyindən doğan mühüm təyinatlara razılıq verməsidir, buraya müdafiə, daxili işlər, ədliyyə nazirləri, Milli Audit ofisinin direktoru, kəşfiyyat xidmətinin direktoru, Ölkə Prokuroru, Ombudsman və yüksək hərbi komandanlıq daxildir. Bu cür vəzifələrə irəli sürülən namizədlərə daimi komitələrdə suallar verilir və qiymətləndirilir və ya bu birbaşa plenar iclasda baş verir və onlar rəsmi olaraq təyin edilmək üçün çoxluğun səsini almalıdırlar.

Parlamentin İmkanları: Komitələr

Parlamentin nəzarət funksiyası daha da məsuldar və görünən səviyyədə komitələr səviyyəsində baş verir. Hökumət strukturları ilə paralellik yaranan daimi komitələrin²¹ işlək qurulmuş strukturu, parlamentin effektivliyi üçün önəm daşıyır, çünki güclü komitələr siyasət qurma prosesinə təsir edən əsas parlament mexanizmdir.

Təcrübə toplanmasından əlavə, komitədə işləməyin üstünlüyü görülən iş-

---

²¹ Xüsusi və dar mandatı olan xüsusi komitələr də yaradılır, məsələn hər hansı bir qanun və ya məsələ araşdırma altında olduqda yaradılır və mandat bitəndən sonra komitə buraxılır.

lərin ictimaiyyətə məlum olmaması və medianın xəbəri olmaması baxımından faydalıdır, çünki buradakı iş açıq dialoqa aparır, danışıqları təşviq edir və ümumi fikrə gəlmək yollarını inkişaf etdirir. Plenar iclasında geniş tənqid, adətən hakimiyyətdə olan partiyayı müxalifət partiyalarına qarşı qoyur və o da, heç də hər zaman geniş miqyaslı parlament nəzarətinə gətirmir, ancaq komitələrdəki işlər daha çox texniki və detallı olaraq partiyalar boyu gözdən keçirmələrə gətirir.

Haşiyə6. İcra Orqanının Hesabatlı tutulması

- *Batan günəş qanunları*²² hökumət agentliklərinə vaxt verir: batan Günəş prosesi müəyyən gün təyin etməklə işləyir və əgər həmin gündə funksiyalarının davam etməsi haqqında qanun qəbul edilməsə Agentlik ləğv ediləcək. Bu cür hal qanunverici orqan üçün hər bir agentliyə nəzər salmaq və agentliyin missiyasına fundamental dəyişiklik etmək və ya lazımdırsa onun əməliyyatlarına dəyişiklik etmək üçün unikal imkan yaradır . ABŞ-ın Kolarado ştatı öz dövlət orqanlarına nəzarət etmək üçün bu cür qanunvericilikdən istifadə imkanlarını tədqiq edən ilk ölkə olmuşdur. 1976 Kolarado Aktı 1977-ci ildə on üç tənzimləyici və lisenziya agentliklərinin mövcudluğu əsaslandırılana qədər avtomatik olaraq işləri dayandırılmışdır; bu Aktın nəticəsində bu iki agentlik aradan qaldırıldı və onların funksiyaları onları maliyyələşdirən idarələrə verildi, ikisi birləşdi, biri ləğv edildi, birinin funksiyaları genişləndirildi və digəri özünün üzvlərinin sayını artırdı. Bu cür mülayim başlanğıcla, batan günəş qanunu ABŞ-da geniş ad qazandı və başqa 26 ştat yüzlərlə agentliyə bu batan günəş maddələrini tətbiq etdi. Batan Günəş maddələri son illərdə də ABŞ, BK və Avstraliyada terrora qarşı qanunvericilikdə istifadə edilmişdir.

²² Batan günəş maddələrinin kökləri Roma hüququndan gəlir. Roma dövründə, xüsusi vergilər toplamaq və hərbi gücləri fəallaşdırmaq üçün Roma senatının səlahiyyətləri vaxt və məkan baxımından məhdud idi. O səlahiyyətlər seçilmişlərin, məsələn. Qubernatorun vəzifə dönəmi başa çatmazdan öncə bitirdi. Ad tempus concessa post tempus censetur denegata qaydası aşağıdakı kimi tərcümə olunur: “müəyyən zaman ərzində nə qəbul olunmuşsa, bu zaman başa çatandan sonra rədd ediləcək”. Eyni qaydalar Roma fəvqaladə qanunlarında da tətbiq edilmişdir. Bu prinsip Yuli Sezar diktator olandan sonra pozuldu. .

- *Konstruktiv İnamsızlıq səsverməsi* 1949-cu il Alman Əsas Qanununa salınmışdır. Bu o deməkdir ki,əgər müxalifət mövcud hökuməti əvəz edən hökumətə razı deyilsə, o zaman parlamentin inamsızlıq səsverməsi avtomatik olaraq hökumətin istefasına aparmır. Federal Kansler, ancaq onun sələfi Parlamentdən lazımi dəstək aldığı halda istefa edir. Bu cür mexanizm siyasi stabilliyin saxlanmasına kömək edir,müxalifəti gücləndirir və siyasi partiyaları qarşılıqlı faydalı həllər əldə etmək üçün motivasiya edir.

Güclü komitələr müstəqil xarakterlər yaradır,tərəfsiz fikirlər və addımlar üçün bacarıqlar yaradır. Tələblərə cavab verən səlahiyyətlər ilə,resurslar və mənasibətlər ilə,komitələr hökumət islahatlarını irəli aparmaq üçün,şəffafliq və hesabatlılıq üçün işlək mexanizmlər ola bilər və ölkə idarəçiliyi haqqında ictimai məlumatlılığın artmasına kömək edir.

Komitələrin Nəzarət Mandatı

Parlament komitələrinin mandatı qanunlarla və Parlamentin Reqlamenti ilə və bəzən də Konstitusiya ilə müəyyən edilir. Adətən onların mandatları ikiistiqamətli olur. Birincisi, onlar plenar iclaslarına bütün qanunlar barədə(o cümlədən, Dövlət Büdcəsi qanunu) və öz fəaliyyət sahələrində qəbul edilən bütün parlament qərarları barədə xəbər verirlər.Onlar hökumətə hazırlanan tövsiyələrin aparıcı mühərriki kimi çıxış edirlər.

İkincisi,komitələr icra orqanlarının fəaliyyətini monitorinq etməyə mandatlandırılmışlar və onlar öz məsuliyyətlərini əsasən iki nöqtəyi nəzərə əsaslanaraq davam etdirirlər.

- İnzibati-xüsusi halı idarə edən faktları və qanunları müəyyən-ləşdirməyə çalışır, hökumət idarələrinin qanun aliliyinə və əhəlinin hüquqlarına hörmət etməsinə əmin olmağa çalışır və idarəetmə orqanlarının tələblərə cavab verən formada çalışmasına, dövlət resurslarının israf edilməməsinə və idarəçilikdə korrupsiyanın olmamasına çalışır;
- Siyasi-icra hakimiyyətinin siyasi seçimlərini qiymətləndirməyə çalışır, onların milli maraqlara və Hökumət Proqramına uyğun olmasına çalışır və onların yerinə yetirilməsini və nəticələrini qiymətləndirir.

Komitələrin nəzarət fəaliyyətləri rəngarəngdir,amma onun əsasında parlamentin icra orqanından məlumat alma səlahiyyəti durur və nəticədə onlardan sənədlər və hesabatlar tələb etmək və ya icra orqanları rəsmilərini komitə görüşlərinə çağırmaq və onlardan öz fəaliyyətlərini açıqlamaq,izah etmək və əsaslandırmağı tələb etmək durur. Bu cür fəaliyyətlər aşağıdakı kimi iki fərqli, lakin bir-birini tamamlayan nəzarət strategiyaları kimi başa düşülə bilər:

- *Fəal(proactive)*: Komitələrin “polis-patrol” fəaliyyətlərinə başladığı zaman, müntəzəm və planlaşdırılmış şəkildə,(zaman –zaman nəzarət edən agentlik ilə bərabər); qanunları və son siyasi gedişləri müzakirə etmək üçün müntəzəm görüşlər,komitəyə təqdim etmək üçün müntəzəm fəaliyyət hesabatları, qoşunların yerləşdiyi yerlərə,hərbi və mülki obyektlərə və ofislərə komitənin etdiyi səfərlər, və s. Bu cür növ nəzarət önləndirici yanaşmadır və burada komitə bəzən baxış keçirdiyi hadisələrə məsul olur.

- *Cavablayıcı(reactive)*: Komitələr ancaq yanğın həyəcanı sə-sindən sonra hərəkətə keçir və onlar parlament debatlarında,media və ya alınan şikayətlərdə səsləndirilən halları araşdırmaq üçün dinləmələr və ya sorğular təşkil edir. Komitələr,nazirləri ,hərbi və mülki xidmətçiləri,agentlik direktorlarını və ya müstəqil ekspertləri komitənin suallarına cavab vermək üçün və ya hətta məhkəmədə olduğu kimi and içmə altında ifadə verməkl’ komitə iclasına çağırmaq hüququna malikdirlər;komitələr, həmçinin səlahiyyətli orqanların(məsələn, Milli Audit ofisi tərəfindən) büdcənin necə işlədilməsi haqqında maliyyə auditi aparılması üçün göstəriş verə bilərlər.

Komitənin nəzarət fəaliyyətləri plenar iclaslarından və ya parlament iş cədvəlindən asılı olmayaraq keçirilir . Komitələr öz proqramlarını və nəzarət gündəmini müəyyənləşdirir, onları kimləri dinləmələrə və ya komitə görüşlərinə dəvət edəcəklərini həll edir və bu görüşlər parlament üzvlərinin qərarından asılı olaraq ictimaiyyətə qapalı və açıq ola bilər.

Onların mandatlarının necə geniş olmasından asılı olmayaraq, komitələrin qanunları məcburi tətbiq etmə səlahiyyətləri yoxdur. Onların tövsiyələri icra orqanları üçün hüquqi cəhətdən məcburi deyildir.Komitələr öz arqumentlərinin gücünə,məsələnin ictimailəşdirilməsinə və tərəfsiz dəstəyə arxalanıb plenar iclasını öz məsləhətinə inandırmalıdır. Güclü və hörmət edilən komitənin sözü adətən mühüm siyasi əhəmiyyətə malik olur.

Komitələrin Tərkibi

Parlament komitələrinin tərkibi,xüsusilə də müxalifət partiyalarının komitə daxilindəki qərar vermə strukturlarının tərkibində olması, nəzarətin effektiv aparılması üçün mühüm təsirə malikdir. Komitə üzvləri atədən parlament tərəfindən plenar iclasları zamanı seçilir, parlamentdəki siyasi partiyaların komitədə mütənasib şəkildə təmsil olunması üçün namizədlər parlament qrupları tərəfindən irəli sürülür.

Bu qayda, kəşfiyyat xidmətləri üzərində nəzarət üzrə komitənin işində bir sıra istisnalarla qarşılaşır ,çunki burada sirlilik tələbi,peşəkarlıq və komitənin işinin siyasiləşdirilməməsi yüksəkdə durur. Məsələn, Birləşmiş Krallıq Kəşfiyyat və Təhlükəsizlik Komitəsi, Baş Nazir tərəfindən müxalifət lideri ilə məsləhətləşmədən sonra təyin edilən partiyalar boyu üzvlüyə malikdir. Bu Komitənin öz işi barədə Baş Nazirə hesabat verməsi tələb olunur və ancaq həssas materiallar silindikdən sonra onun hesabatı Parlamentə təqdim edilir.

Əksər komitələr partiya üzvlüyü ilə təcrübə və bacarıq arasındakı balans əsasında qurulur və o peşə,xüsusi bilik və bacarıqlar və komitənin əhatə etdiyi mandata olan maraq əsasında əldə edilir. daimi komitələrdə üzvlük bir dönməlik parlament üzvlüyü dönməində deyil çox sayda üzvlük dönməində də davam edə bilər. Komitə üzvləri danışıq aparmaq qabiliyyətləri və bacarıqları əldə edir və icra orqanları rəsmiləri ilə təmasda olaraq kifayət qədər dərinlik və təcrübə ilə ciddi idarəçilik tərəfdaşı olduğunu göstərir və beləliklə nəticəyə təsir edirlər. Yeni yaranmış demokratik ölkələrdə keçirilən seçkilər parlamentin tərkibinin çox hissəsini dəyişir və o da sabit təcrübənin inkişafını çətinləşdirir, ancaq mümkünsüz etmir.

Komitələrin sədrliyi adətən geniş parlament partiyaları arasında danışıqla həll olunur. Çunki Təhlükəsizlik sektoru ilə məşğul olan komitələr əhəmiyyətli nəzarət funksiyasına malik olur,onlara sədrlik bir sıra parlamentlərdə müxalifət partiyasına da verilir və ya sədrlik müxalifət və hakimiyyət partiyası arasında növbə ilə dəyişir²³.

---

²³ Bu xüsusən parlamentar sistemə uyğundur,yəni burada əsasən müxalifət hökumət üzərində nəzarət aparmaqdadır; prezident sistemlərində daha çox parlamentlər icra orqanları üzərində nəzarət etməyə ayıq olurlar.

Resurslar və Komitələrin İşinin Təşkili

Komitənin işçiləri komitənin görüşlərini hazırlayır və təşkil edir, hökumət və rəsmilərlə əlaqə saxlayır, məlumat toplayır və Parlament idarəçiliyinin daxili strukturundan asılı olaraq, katibliyin işindən tutmuş hüquqi məsləhətə qədər geniş sayda fəaliyyətlər ilə məşğul ola bilərlər, o cümlədən, qanunvericilik sənədləri layihəsi və sənədli materiallar hazırlaya bilər, tədqiqat işləri və ya çıxışlar yaza bilərlər. Sabit peşəkar tərkibin olması komitələrin öz səlahiyyətlərini yerinə yetirmələri üçün vacibdir; onlar komitənin davamlı bilik və vərdişlərini təmin edir və yeni üzvlərin təcrübəsizliyini kompensasiya edir.

Tələblərə cavab verməyən işçilərin və təlimlərin olmaması məhsuldar parlament nəzarəti üçün böyük gecikmələr yaradır. Bu cür işçilərin olmaması komitənin araşdırma imkanlarını və qanunvericilik məsələləri üzrə verə biləcəyi məsləhətləri məhdudlaşdırır və gecikdirir, işçiləri ancaq hökumətin və elə komitənin nəzarət etməli olduğu təhlükəsizlik agentliklərinin məlumatlarına arxalanmağa məcbur edir.

Parlament nəzarətinin digər aparıcı elementi komitənin fəaliyyətləri üçün zəruri olan büdcədir. Komitələr özlərinin hər bir fəaliyyətinə və sərf edilən xərclərə parlamentdən razılıq alaraq, parlament bürokratik aparatı vasitəsilə maliyyə resurslarına çıxış əldə edə bilər və ya onlara ayrılan illik büdcədən birbaşa olaraq və müstəqil şəkildə istifadə edə bilərlər. Daha çox və tez bir zamanda əldə edilən büdcə, işçilər tutmaq üçün, kənar təcrübədən istifadə üçün, komitə üzvləri və işçilərə təlim keçmək üçün, ərazi mobilliyi tələb edən və ya başqa parlamentlərlə əməkdaşlığın inkişafını tələb edən nəzarət fəaliyyətlərinə cəlb olunmaq üçün daha çox imkanlar yaradır.

Komitə Dinləmələri və Sorğuları

Parlament tərəfindən düzgün istifadə edilsə, dinləmələr və sorğular nəzarətin ən təsirli mexanizmi ola bilər. Parlamentin icra orqanından məlumat əldə etməsi onun konstitusiyaya hüququ olduğundan, daimi komitələr icra orqanı rəsmilərinin əlavə məlumatlar verməsi üçün onların dinləmələrdə iştirakını tələb etmək imkanındadırlar.

Haşiyə7. Komitə İşlərinin Təşkili-Yaxşı Praktikalər

Altkomitələr əksər parlamentlərdə geniş mandatlı komitələrdə iş bölgüsü üçün istifadə edilir. Altkomitələrdə bölünmə funksional yanaşma ilə (xüsusi qanun üçün,araşdırma və ya dinləmə üçün) və ya təsisati yanaşma (komitənin mandati ilə əhatə olunan xüsusi təsisat və agentlik üçün) ilə müşayiət oluna bilər. Altkomitələr həm də seçilmiş mövzular üzrə işləyən bir çox başqa əsas komitələri koordinasiya etmək üçün də formalaşdırıla bilər.

Komitələrin Davranış Qaydaları və Proseduru, komitə üzvləri tərəfindən komitə daxilində qərar vermə proseslərinin hamar şəkildə getməsinə şərait yaradılması üçün, komitənin mandatının başladığı zaman qəbul edilir. Bu sənəd sədrin,katiblərin,hesabatçıların və işçilərin səlahiyyətlərinə, komitə iclasının çağırılması proseduru və onun aparılmasına,başqa həmkarın görüşdə iştirak etmək imkanı olmadıqda onu başqasının təmsil etməsini də müəyyən edir.

Hesabatçılar əksər parlament komitələrində əhəmiyyətli rol oynayır.Onlar xüsusi məlumatlar,sənədləşmələr və qanunvericilik hesabatı daşıyan yazılara məsul olmaq üçün komitə üzvləri arasından seçilib təyin edilir. Məsələn, Alman Bundeşağının Büdcə Komitəsində,bundestaq üzvləri spesifik nazirliklərin büdcəsi ilə əlaqədar hesabatçı roluna təyin edilir. Bu hesabatçılar,onların təhkim edildiyi nazirliyin büdcə rəsmiləri tərəfindən nazirliyin büdcə siklinin bütün mərhələləri boyunca məlumatlandırılırlar: onlar yerlərə səfər edərək sərf edilmiş müəyyən xərclərin nə qədər zəruri olduğunu araşdırır və idarəetmənin standartlarını yoxlayırlar. Onlar əlavə məlumatlar, aydınlaşdırmalar, son xərclər haqqında məlumatlar da tələb edə bilərlər. Hesabatçılar öz vəzifələrini bir neçə il ərzində tutduğuna görə ,onlar, bu sahədə yüksək dərəcədə vərdişlər və bacarıqlar qazanır və komitənin digər üzvləri üçün dəyərli məlumat mənbəyinə çevrilir.

Komitə hesabatlarının dəyəri o zaman artır ki,qanuna təklif edilən düzəlişlərin xüsusiləşmiş Komitələrin Hesabatına

salınmadığı halda (qəbul edilib edilməməsindən asılı olmayaraq), Reqlament onların plenar iclasında baxıla bilməməsini təmin etsin. Ona görə də,spesifik qanun təklifində maraqlı olan istənilən parlament üzvü, özünün yazılı düzəlişlərini komitəyə təqdim etməli və ya daimi komitənin iclasında iştirak etməlidir və daimi komitə də öz növbəsində bu haqda plenar iclasa hesabat verir. Bu cür prosedur qanunvericilik bağlılığı və ardıcılığını gücləndirir.

Dinləmələr keçirmək haqqında qərar bir qayda olaraq komitə üzvlərinin sadə çoxluğu ilə qəbul edilir və burada parlamentin plenar iclasının və ya parlamentin rəhbərliyinin razılığı barədə tələb yoxdur. Dinləmələrin ictimaiyyətə açıq olması və ya kameraların olması haqqında qərar da adətən çoxluğun səsi ilə qəbul edilir. Bir sıra parlamentlərdə, komitənin dinləmələrə çağırmaq səlahiyyətləri nazirlər və hökumət rəsmiləri ilə məhdudlaşır, lakin başqa ölkələrdə isə komitələr müzakirə mövzusu məsələlər haqqında fərqli yorular almaq üçün hökumətdən kənar ekspertləri də dəvət edə bilər.

Dinləmələrin məqsədi ikili ola bilər:

1) Hökumət rəsmiləri, müstəqil ekspertlər və/və ya başqa maraqlı tərəflər ilə *maarifləndirmə və məsləhətləşmələr*. Dinləmələr zamanı əldə edilən detallı, ilk əldən alınan məlumatlar komitəyə daha dərin analizlər etməyə və məsələ ilə bağlı qərar verməyə imkan verir. Bəzən, maarifləndirmə və məsləhətləşmə üzrə təşkil olunan dinləmələr qeyri rəsmi tərzdə çağırılır və heç bir stenoqrafik hesabat yazılmır.

2) Spesifik məsələ üzrə *dəlillər* əldə etmək. Dinləmələr zamanı əldə edilən yazılı və şifahi dəlillər komitənin hesabatına daxil edilir. Bir sıra parlamentlərdə, dəlillər ancaq plenar iclasın qərarı əsasında qəbul edilir və başqa parlamentlərdə isə daimi komitələr ancaq parlament sorğusu əsasında dəlillər əldə etmək səlahiyyətinə malikdir²⁴.

Bir çox parlamentlərin daimi komitələrinin özləri *Sorğu* başlama səlahiyyətlərinə malikdir, bu zaman-zaman plenar iclasın razılığı ilə olur, lakin çox

²⁴ Kamerun, Kot Devuar, İspaniya və Litva parlamentlərində daimi komitələr ancaq parlament sorğusu əsasında dinləmələr keçirə bilər və ya hökumət təsisatlarına səfər edə bilərlər. Bax: Parlament Nəzarətinin Mexanizmləri www.ipu.org/PDF/publications/oversight08-e.pdf

zaman,parlament spesifik və dar mandatlı xüsusi sorğu komitəsi yaratmağa qərar verir . Dinləmələr ilə sorğular arasındakı fərq ondan ibarətdir ki, dinləmələr zamanı parlament daha çox səlahiyyətə malik olur. Sorğu isə, onun parlament komitəsi və ya xüsusi sorğu komitəsi tərəfindən aparılmasına baxmayaraq,güclü soruşdurma gücünü nəzərdə tutur,sorğuya çağırılmış rəsmilərin and içmə altında sənədlər və məlumat vermələri tələb olunur və məhkəmə salonunda baş verən ifadəyə oxşar olur və həqiqəti demədiyi halda da onun nəticələri ilə üzləşir. Bu cür araşdırma səlahiyyətlərindən, ancaq sorğu edilən məsələ ilə əlaqədar istifadə edilir və onların müddəti vaxt baxımından sorğu mandatu ilə məhdudlaşır.

Sorğular hökumətin üstünü örtüyü faktları açmaq üçün mühüm potensiala malikdir və ona görə də onlar güclü nəzarət mexanizmləridir. Parlament Prosedur Qaydaları sorğuların irəli sürülə biləcəyi şərtlər haqqında aydın təlimatlar verməlidir və bu təlimatlar müxalifətin və azlıq qruplarının sorğuların təşkili və mandatu ilə bağlı qərar vermə proseslərində bərabər iştirakına izn verməlidir.

Komitələr dinləmələrin mövzularının müəyyən edilməsi ilə əlaqəli və məlumat vermək üçün dəvət edilən rəsmilərlə bağlı geniş səlahiyyətlərə malikdir. Dövlət büdcəsinin həyata keçirilməsi hökumətin peşəkarlığının və məhsuldarlığının ən uyğun göstəricilərindən biri olduğundan , o, parlament dinləmələrinin və sorğularının tez tez müzakirə mövzusunə çevrilir .

Haşiyə 8. Komitə Nəzarəti-Yaxşı Praktikalər

- Alman Bundestaqında Müdafiə Komitəsi körkəmli mövqeyə sahibdir,çünki onun quruluşu Konstitusiyada müəyyən edilmişdir və o yeganə komitədir ki,özünü Sorğu komitəsi elan edə bilər(Maddə 45A,par.2,Almaniya Əsas Qanunu). Başqa komitələr halında isə,parlament bu haqda qərar qəbul etməlidir. Sorğu Komitəsi Parlamentin əlində Hökumətin davranışını gözdən keçirmək üçün ən təsirli silahdır və eyni hüquqlar Dövlət Prokurorluğuna da aiddir. Cinayət prosesual məəcəlləsinin qaydaları mutatis mutandis-i(zəruri nə lazımdırsa dəyişilir) dinləmələrə tətbiq edir. Dəlillərin əldə edildiyi bu görüşlər hərbi sirlər olmadıqda ictimaiyyətə açıq olur. Dəlillərin dəyərləndirildiyi görüşlər ictimaiyyətə açıq olmur.

- ABŞ Konqresi Komitələrinin də, fərdləri Komitənin iclasına and içmə şəraitində ifadə verməyə çağırmaq səlahiyyətləri vardır. Komitə qarşısında ifadə verməyin rədd edilməsi və ya tələb olunan sənədin təqdim edilməməsinə Konqresə Hörmətsizlik kimi baxılır və bir ilə qədər həbs cəzası və ya 1000 dollar cərimə ilə cəzalandırılır.

- Rumıniya parlamentinin Müdafiə Komitəsinə, hər ay, öncədən Müdafiə Nazirliyinin əsas mərkəzi və ərazi fəaliyyətləri haqqında proqramı daxil olur. Komitənin üzvləri fərdi şəkildə və ya qrup halında bu maraqlandırdıqları fəaliyyətləri seyr edə bilər, bu haqda Müdafiə nazirliyindəki təşkilatçılara öncədən xəbər verir və müdafiə nazirliyinin xidmətçilərinin müşayiəti ilə uyğun tədbirlərə qatılırlar.

- Bir sıra ölkələrdə əhəmiyyətli satınalma müqavilələri müdafiə komitələrinin razılığını almalıdır. Bu, məsələn, Hollandiyada 2,5 milyon Euro məbləği aşan müqavilələr üçün, Almaniya da 25 milyon, Polşada 28 milyon və Norveçdə 300 milyon Euro-ı aşan müqavilələr üçün keçərlidir. Başqa parlamentlərdə, hətta müdafiə komitəsinin razılığı tələb olunmursa, Müdafiə nazirliyi komitəni bu haqda məlumatlandırılmalıdır və onlara müəyyən məbləği aşan müqavilələr haqqında detallı məlumatlar verməlidir (Məsələn, Macarıstan, BK və İsveçrədə). Bəzən, hətta parlament və ya müdafiə komitəsi hərbi avadanlığın nə qədər zəruri olduğunu müəyyənləşdirən işlərə də cəlb olunabilir, təhizatçının və ya məhsulun seçilməsi və müqayisə edilməsi işlərinə, ofset təkliflərinin qiymətləndirilməsi işlərinə də cəlb olunabilir (Çex respublikası, ABŞ)²⁵.

Çox sayda parlamentlərdə, hərbi satınalmalar hərbi komitə dinləmələrinin əsas mövzudur, bu da bu sahənin illik hərbi büdcədə²⁶ mühüm çəkiyə malik olmasından və korrupsiyaya²⁷ da ən yaxın nöqtə olduğundan önəm daşıyır.

²⁵ Əlavə məlumat üçün bax: DCAF backgrounder on parliament's role in defense budgeting. www.dcaf.ch/publications/kms/details:cfm?ing=en&id-25266&nav1=4

²⁶ Satınalmalar hərbi xərclərin geniş hissəsini təşkil edir. 2003-cü ildə NATO ölkələri GDP-nin 2% hərbi xərclərə ayırmışlar və onun da 17%-i satınalmalara ayrılmışdır.

²⁷ Transparency International İndeksi müdafiə sektorunu neft sektoru və əsas infrastruktur layihələri ilə birlikdə rüşvət və korrupsiya üzrə ilk üç sıraya qoymuşdur. Bax: "Rəsmi Silah Ticarətində Korrupsiyanın qarşısının alınması"

Parlamentin münasibəti: Parlament Üzvləri

Ölkə parlamentinin ən əhəmiyyətli funksiyası öz vətəndaşlarını təmsil etməkdir. Parlament üzvləri xalq ilə hökumət arasında körpüdür və onlar xalqın maraq və fikirlərini ifadə etmək üçün praktiki mexanizmlər və yollar təmin edir. Bütün hökumət təsisatları içərisində parlamentlər xalqa ən yaxın və ən açıq və şəffaf təsisatlardır. Parlament üzvlərinin vətəndaşların maraqlarını ifadə etmək üçün öz vəzifə borclarını necə yerinə yetirmələri cürbəcür konstitusiya əsaslı,siyasi və mədəni amillərdən asılıdır.

Parlament üzvlərinin Fərdi Fəaliyyətləri

Parlament üzvləri, fərdi olaraq, öz seçicilərinin maraqları naminə müxtəlif imkanları fəaliyyətə gətirirlər. İlk növbədə, onların qanunlar irəli serməyə və ya qanunlara düzəliş etməyə hüquqları vardır. Təklif edilən qanun və düzəlişlərin sayı onların fəaliyyətini qiymətləndirmək üçün çox mühüm kriteriyadır. Bu həm onların üzvü olduqları siyasi partiyaları daxilində və həm də öz seçiciləri qarşısında əhəmiyyət daşıyır.

Parlament üzvlərinin həm də icra orqanlarına suallar və sorğular göndərməyə hüquqları vardır və icra orqanları da cavab verməyə məhkumdur. Parlamentin bu proseduru, hökumətin fəaliyyətləri haqqında parlamentarların məlumatlandırılması hüququna, bu fəaliyyətlərin onlar tərəfindən əsaslandırılmasına və bu işləri onların necə yerinə yetirməsi haqqında parlamentarların fikirlərinə əsaslanır. Suallar və sorğular həftəlik plenar iclasında hazırlanır və burada çıxış üçün söz sorğu verənə və Hökumətin nümayəndəsinə verilir və o da öz növbəsində ya dərhal cavab verir ya da cavabını növbəti sual və sorğulara həsr olunmuş debata saxlaya bilər. Hökuməti sorğulamaq üçün bu cür xüsusi həftəlik iclasın təsirli istifadəsi parlamentarların istifadə edəməyi ən asan mexanizmdir və bu mexanizm hesabına icra orqanı hesabata çəkilir və parlament nəzarətini demokratik yola salır²⁸.

---

http://transpaerncy.org.uk/programmes/DAC/updatenote3_reducing_corruptioninthe_defence&and_securitysectors30april2006.pdf

²⁸ Nəzarət, təsirsiz olan zəif parlamentlərdə, hətta Prosedur Qaydalarında yazılsa da belə bu cür suallar və sorğular üçün xüsusi debatlar keçirilmir. İcra orqanlarına suallar vermək istisna hallardır və hökumət tərəfindən şübhə ilə qarşılır və parlamentlə icra orqanı arasında hakimiyyət bölgüsü kimi qəbul edilmir.

Parlamentlərin öz həftəlik proqramlarında siyasi bəyanatlar üçün ayrılmış xüsusi vaxtları da vardır, beləliklə, xalqın maraqlarının qoruyucusu kimi parlament üzvlərinə xalqın əsil tələblərini və prioritetlərini diqqətə çatdırmaq üçün imkan yaradılır və strategiyalar, həllər və resurslar müəyyən etməklə hökumətin bu məsələləri həll etməsinə təkan verilir.

Məlumatlandırılmaq Hüququ

Parlamentlərin mövqeyi və işi, onların parlament daxilindəki fəaliyyət sahəsi haqqında əldə etdiyi məlumatdan çox asılıdır. İcra orqanları tərəfindən parlamentlərin məlumatlandırılması hüququ, parlamentlərin həm təsirli qanun qəbul etmələri və həm də nəzarət funksiyalarını yerinə yetirmələri üçün birinci şərtidir.

Müdafiə və təhlükəsizlik işlərində məlumatlara çıxış başqa sahələrdən daha çox problemlidir. Birincisi, hərbi məsələlərlə bağlı dərin bilikli parlamentlər çox azdır. İkincisi, konfidensiallıq vacib məlumatların axınına məhdudlaşdırır. Lakin, konfidensiallıq ilə ictimai nəzarətin olmaması arasında fərqlilik müəyyən edilməlidir. Çox sayda ölkələr qanunlar qəbul etməklə, gizli məlumatların xüsusiləşmiş komitələrlə paylaşılması üçün aydın prosedurlar müəyyən edərək bu dilemmaları həll etməyə çalışır.

Parlamentlərin gizli məlumatlara çıxışlarını təmin etmək üçün iki əsas yol vardır. Əksər ölkələrdə qəbul edilir ki, parlamentin seçimli olması mahiyyəti onlara heç bir yoxlama olmadan gizli məlumatlara çıxış imkanı verir (ABŞ, BK, Almaniyaya, Fransa, İtaliya, Polşa, Çexiya, Estoniya, Bolqarıstan, Rumıniya, Ukrayna, Türkiyədə). Bəzən qanunvericilik dövrü başlayanda sirlilik andı içmək lazım gəlir və ya müdafiə və təhlükəsizlik və ya kəşfiyyat komitəsinə üzv olduqda and içməyə tələb yaranır.

Başqa parlamentlərdə, komitə üzvləri ancaq gizli sənədlərə çıxış aldıqdan sonra gizli məlumatlara çıxış əldə edə bilərlər (Norveç, Serbiya, Makedoniya, Latviya). Hökumət agentliyi tərəfindən Parlamentlərin keçmiş yoxlandıqdan sonra onlar gizli sənədlərə çıxış əldə edirlər. Parlamentlərin yoxlanışı ilə bağlı səbəb əsasən oyunun qaydalarını aydınlaşdırmaqdır, xüsusilə də gənc demokratik ölkələrdə, çünki bu ölkələrdəki siyasi xadimlərdə sirlilik ənənəsi yoxdur və digər tərəfdən təhlükəsizlik qüvvələri də məlumat paylaşmasına həvəssizdirlər. Bu cür yoxlanış prosedurlarının uğurla aşılması qa-

nunverici və icra orqanları arasında inam yaradır,xəbərleşməni yaxşılaşdırır və parlamentarlari icra orqanları ilə dialoqda gücləndirir²⁹.

Gizli məlumatlara çıxış təhlükəsizlik sahəsində aparılan işlərin yeganə problemlı tərəfi deyildir. Bu sektorun mürəkkəbliyi həm parlament üzvləri və həm də parlament işçiləri üçün məlumat toplanmasını və məlumatlı qərar verilməsini daha da çətinləşdirir. Ona görə də,hökumətin təqdim etdiyi məlumatları tamamlamaq üçün məlumatların çoxsaylı mənbələrdən alınması və müstəqil təcrübələrdən istifadə edilməsi təmin edilməlidir. Uyğun məlumat mənbələri, seçicilər içərisindən,QHT-dən, və Milli Audit Ofisinin hazırladığı hesabatdan,Ombudsman və ya Media-dan əldə edilə bilər. Parlament üzvləri, demokratik nəzarətə cəlb olunmuş bu cür qurumlarla strateji ittifaq qurmalıdır ki,icra orqanlarını hesabatlı tutmaq üçün bir-birinin söylərini gücləndirsinlər.

Vətəndaşların Maraqlarını İfadə etmək Vəzifəsi

Parlamentin təsirli olması üçün ən mühüm şərt onun üzvlərinin mövqeyidir. Əgər orada güclü siyasi iradə olmasa,o zaman parlamentin qanun qəbul etmək və nəzarət aparmaq üçün malik olduğu rəsmi səlahiyyətlər və resurslar mənasını itirir. Zəif mövqenin olması parlamentə və fərdi üzvlərə xalqın inamının düşməsinə həmişə əsas səbəb olur. Parlamentarların mövqeyi və davranışı, parlamentin cavablayıcı,etibarsız və təsirsiz təsisat olmaması kimi ictimai qavrayışın yayılmasına səbəb olur.

Seçilmiş bu cür rəsmilərin özlərinin pis davranışı və korrupsiyaya bulaşması haqqında artan ictimai narahatlığa cavab vermək üçün, parlamentarlara yüksək davranış etik standartları müəyyən etmək üçün parlamentlər cürbəcür hüquqi mexanizmlərdən istifadə edirlər.

Davranış Kodeksi , parlament sessiyalarına gəlməmək,gecikmə, qəbul edilməz ifadələrin işlədilməsi, sessiyalar zamanı qaydasız və ya kobud müdaxilələr, önəmli məlumatdan sui-istifadə, parlament məvaciblərindən sui-istifadə kimi tez tez rast gəlinən ümumi pis davranışlarla əlaqəlidir. Onlar

---

²⁹ Bu model qəbul edilən zaman ortada olan riskə də baxılmalıdır: iki sinifli parlamentarlar ortaya çıxır –təhlükəsizlik materiallarına çıxışı olan və olmayanlar. Bu da komitənin işini və parlamentin etibarını təhlükədə qoyur.

həmçinin parlamentarlara öz özəl maraqlarını dövlət vəzifələri ilə neçə uzlaşdırmaq haqqında göstərişlər də verir. Cərimə formasında,parlamentin bir neçə iclasına buraxılmamaqla,məvacib və qazancların saxlanması ilə və hətta parlamentdən xaric edilməklə pis davranışa görə cəza da verilə bilər.

Uyşmazlıqlar konstitusiyada,qanunlarda və ya Davranış Kodekslərində müəyyən edilir. Onlar potensial maraq toqquşmalarını,xüsusilə də,özlərinin şəxsi iqtisadi maraqlarını irəli aparmaq üçün parlamentar mövqeyindən istifadə edilməsi məsələlərini əhatə edir. Uyşmazlıqlar ancaq seçkidən sonra müdaxilə edir və parlamentar tərəfindən və ya başqa səlahiyyətli orqan tərəfindən və adətən parlament komitəsi tərəfindən parlamentarın mandatı ilə, bəyan edilən uyşunsuz fəaliyyət arasında qısa müddət ərzində seçim etmə tələbidir. Əksər hallarda, parlament xaric hər hansı bir təşkilatla müqavilə bağlanmasını və parlament xaric hər hansı ödənişli iş görülməsini parlamentar vəzifələrinin həyata keçirilməsi ilə uyşunsuzluq yaratdığı sayılır..

Gəlir və maraq bəyannamələri çox sayda ölkələrdə açıq edilir(Çex Respublikası, Fransa, Almaniya, İtaliya, Polşa, Rumıniya,İspaniya, İsveçrə, BK , ABŞ) və çox zaman parlamentin internet saytında yerləşdirilir. Onlar parlamentarların və onların ailələrinin bütün aktivlərini və borclarını,bütün qazanclarını,onun və ya ailə üzvlərinin pay olduğu hər hansı özəl şirkəti və hər hansı korporasiya, assosiasiya,birlik və ya tərəfdaş təşkilatda vəzifə tutduğunu və ya direktor olduğunu müəyyən edir.

Parlamentarların davranışı müxtəlif cür amillərə görə formasını dəyişir; şəxsi motivasiyalarla, siyasətə təsir etmək arzusu ilə,siyasi partiyalara loyallıq ilə,öz parlamentar işləri ilə bağlı qavrayışlar və seçicilərə cavab verməli olduğu müxtəlif yollarla. Bu amillər, siyasi və seçki sistemlərinin növləri kimi struktur xüsusiyyətlərinin nəticəsi olur. Əvvəllər müzakirə edildiyi kimi,*siyasi sistem* qanunverici və icra orqanı arasındakı münasibəti müəyyənləşdirir. Parlament sistemində partiya intizamı güclü olmağa meyillidir,parlament və hökumət çox zaman vahid səslə çıxış edir və nəzarət əsasən müxalifət partiyası vasitəsilə edilir. Partiya üzvünün əksəriyyəti hökumətin üzvü olmağa çalışır və bu cür karyer tutmaq məqsədi parlament fəaliyyətinə olan ciddiyyəti və diqqətli münasibəti azaldır.

Prezident sistemlərində, parlamentarlar icra orqanından daha da müstəqil olmağa çalışır və hətta onunla rəqabətdə olur. Nəzarət funksiyası bütövlük-

də parlament tərəfindən daha da təsirli aparılır və parlament üzvləri hökumətin necə işədiyi haqqında problemləri üzə çıxararaq nüfuz və məşhurluq qazanırlar.

İkincisi, seçki sisteminin növü parlamentarların mövqeyinə təsir etmək baxımından əhəmiyyətlidir, çünki o səsələrin parlamentdə necə yerlərə bölünməsinə müəyyən edir və partiya intizamına təsir edir. Müxtəlif prinsipləri və məqsədləri olan iki cür seçki sistemi növü vardır³⁰.

Çoxluq/plyuralist sistemdə (ABŞ, Kanada, Keniya), bütün yerlər eyni seçki dairəsində seçkini udan partiya gedir, sadəcə çoxluq qazanır. Ancaq ən çox səs alan namizəd qalib gəldiyindən yenidən seçilmə ancaq seçicinin məmnunluğundan asılı olur. Parlament üzvləri öz seçicilərinin maraqlarını ən yüksək prioritet sayırlar və beləliklə partiya maraqlarından yüksəkdə dururlar. Proposional sistemlər (əksər Avropa ölkələri, o cümlədən Şərqi Avropa ölkələri) öz yerlərini seçkidə aldıqlara paya görə paylayaraq bərabər təmsilçilik yolu ilə hərəkət edirlər. Seçicilər fərdi siyahıya yox, hər bir partiyanın tərtib etdiyi namizədlər siyahısına səs verirlər. Partiyalar aldıqları səsə uyğun olaraq parlamentdə yer tuturlar, ona görə də parlamentarlar yenidən seçilmək üçün partiya siyahısında yerlərini saxlamaq və ya yaxşılaşdırmaq arzusunda olurlar. Ona görə də partiya intizamı güclü olmağa meylli olur.

Haşiyə 9. Seçiciləri daha yaxşı təmsil etmək üçün parlament üzvlərinə imkan yaradılması-Yaxşı Praktikalər

- *Parlament toxunulmazlığı*, təqib olunmaq qorxusu ilə parlament üzvünün səsini başqasına verməsi imkanını azaldır. İttiham edilməzdən öncə toxunulmazlığın aradan qaldırılması vacibdir, adətən bu Ali Məhkəmə tərəfindən və ya parlamentin özü tərəfindən edilir. Məsələn, Fransada parlament üzvləri toxunulmazlığa görə öz vəzifələri daxilində həyata keçir-

³⁰ Seçki sistemlərinin detallı analizi üçün Bax: Andey Reynolds, Ben Reilli və Andrey Ellis, Seçki sistemi Dizaynı. The New International IDEA Handbook./ www.idea.int/publications/esd/upload/ESD_full_with%20final%20changes%20inserted.pdf

dikləri fəaliyyətlərə görə axtarısa,təqibə,məhkəmə və həbsə məruz qala bilməzlər. Xüsusilə, parlamentarlar bu işlərinə görə iftira edildikdə də toxunulmazdırlar. Bu fəaliyyətlərə onların parlamentdə etdikləri çıxışlar və səsvermələr,hüquqi təklifləri və düzəlişləri və həmçinin hesabatları və digər fəaliyyətləri daxildir. Qanun keçmiş parlamentarları öz parlament vəzifələri çərçivəsində etdikləri fəaliyyətlərə görə, onların parlamentar səlahiyyətləri başa çatandan sonra da təqib etməyə imkan vermir. Parlament üzvləri ancaq öz parlamentlərinin uyğun komissiyasının izni ilə azadlıqdan məhrum oluna bilər və həbs oluna bilər və ya məhdudiyətlərə məruz qala bilər. Bu cür sanksiyaya ancaq dəhşətli cinayət törədildikdə və ya məhkəmə tərəfindən tam qərar çıxarıldıqda ehtiyac qalmır.

- *Məlumat azadlığı qanunu* dövlət orqanları tərəfindən saxlanılan yazılmış məlumatlara çıxış hüququnu təmin edir, bu təkcə parlamentarlara yox,həm də bütün maraqlı tərəflərə aiddir və beləliklə bütövlükdə mülki cəmiyyət icra orqanları ilə münasibətdə gücləndirilir. Gizli məlumatların qorunması qanunu ümumi məlumat azadlığı prinsipindən istisna təşkil edir; o hansı cür məlumatların “dövlət sirri” təşkil etdiyini rəsmiləşdirir, məlumatların sirr səviyyəsini müəyyən edən hakimiyət strukturları müəyyən edir; yoxlanışlar üçün qaydalar kodlaşdırır və qanunsuz açıqlamalar üçün sanksiyalar müəyyən edir. Bütün bu maddələr həddən artıq gizliliyin qarşısını alır və icra orqanlarının sirlilik manevara məkanını azaldır.

Siyasi partiyalar siyasi həyat üçün əhəmiyyət daşıyır,siyasi rəqabətin strukturlaşdırılması üçün, vətəndaşların rəylərinin ifadə edilməsi üçün və bu rəyləri qanun və siyasətlərə transformasiya etmək üçün əsas aparıcı rol oynayır. Təşkilatlanma,maliyyələşmə³¹ və siyasi partiyalar daxilində demokra-

---

³¹ Siyasi partiya maliyyələşməsini analiz etmək üçün baxın: Siyasi Partiyaların və Siyasi Kampaniyaların maliyyələşdirilməsi kitabçası. 2003 –cü ildə

tiya səviyyəsi parlament üzvlərinin necə mövqə tutduqlarını başa düşmək üçün vacibdir. Həddən artıq partiya təəssübkeşliyi, hökuməti hesabatlılığa çağırmaq üçün parlamentin imkanlarını məhdudlaşdırır. Partiyanın siyasətinə riayət etmək əlbəttə reallıqdır və normal haldır. Lakin bir çox parlamentlərdə siyasi partiyalara həddən artıq sadıqlıq parlamentin təsisat kimi işləməsini üstələyir. Bütün fəaliyyət və debatların partiya yönümlü olduğu halda, səsvermələrin sərbəst deyil, partiyanın diktə etdiyi kimi olduğu halda, xalqın maraqları gözdən qaçmağa başlayır. Partiyalı siyasət xüsusən milli təhlükəsizlik məsələlərində zərərliyə bilər. Partiya sadıqlığı ilə bağlı ziddiyyətli potensial tələblərin həll edilməsi və fərdi vicdan məsələləri üzvləşməli çox çətin problemdir.

İDEA(beynəlxalq Demokratiya İnstitutu və Beynəlxalq Münasibətlər) tərəfindən dərc edilmişdir. www.idea.int/publications/funding_parties/upload/full.pdf
Bax həmçinin, Shari Bryan və Denis Baer, Money in Politics: A study in party Financing Practices in 22 countries.
www.accessdemocracy.org/files/1848_polpart_moneyinpolitics_010105_full_text.pdf

Nəticələr

1. *Parlament lazımdır!*

Parlamentlər öz səlahiyyətlərini istifadə etməyə qalxdıqda, onların əhəmiyyətli gücünün olduğu görünür. Güclü siyasi iradə və aydın təsisati məlumatlılıq, parlamenti səsvermə səhnəsindən real güc mərkəzinə çevirir. Onların qəbul etdikləri qanun vasitəsilə parlamentlər dövlətin bütün təsisatlarını qaydaya salır və onların görəcəyi işləri, onların səlahiyyətlərini və maliyyə-sini müəyyən edir. Parlament prosedurları hökumətə qarşı vacib məhdudiyətdir. Hökumətin tərkibi, onun daxili və xarici siyasəti və dövlət büdcəsi daxil qanun təklifləri, onların hamısı mövcud parlament prosedurlarından keçməlidir. Ən azı, prinsipcə, parlamentin malik olduğu səlahiyyətlər parlamentin daşımaq istədiyi səlahiyyətlərdir. Və parlamentin malik olmadığı səlahiyyətlər faktiki olaraq özünün özünə qəbul etdirdiyi məhdudiyətlərdir.

2. *Ədalətli rəqabətli seçkilər demokratik nəzarətin əsas ilkin şərtləridir*

Tarix göstərir ki, demokratik dövlət qurulduğu ilk illərhəm demokratiya və həm də sülh üçün ən təhlükəli dövr olur. Parlamentlərin özləri də öz legitimliyini seçki prosesinin etibarlı və dürüst olmasından alır. Müntəzəm azad və ədalətli seçkilər demokratik siyasi ənənə qurmaq baxımından önəm daşıyır, mülki iştirak və aktivliyi həvəsləndirir, seçki prosesindən sonra hakimiyyətin dinc yolla ötürülməsinə və demokratiyanın dayanıqlığına imkan verir.

3. *Parlament münaqişələrin qarşısını almaqda mühüm rol oynayır*

Münaqişə sonrası və keçid dövrü yaşayan ölkələrin yaxşı idarəçiliyi inkişaf etdirmək məqsədləri üçün və həmçinin, münaqişələrin idarə edilməsi üçün demokratiyanın gücləndirilməsinə ehtiyacları vardır. Demokratiyanın ilk ən böyük faydası müqavimət göstərmək hüququdur. Əhalinin sosial rəngarəngliyini əks etdirən təmsilçi parlament müxalifətin verdiyi təkliflərə, azlıq fikirlərinin müzakirə edildiyi debatlara və danışıqlara yer verir və şikayətlərin gərginliyi zorakı yollarla yox, dialoq vasitəsilə azaldılır. Əgər cəmiyyətdəki fərqli qruplar hiss edirlər ki, onlar ciddiyyə alınır və onlar parla-

ment dialoqlarında təmsil olunurlar ,o zaman münaqişə motivasiyası azalır. Beləliklə,parlamentlər siyasi plyuralizmi təminat altına alır və cəmiyyətdəki əksər siyasi partiyalar tərəfindən demokratik proseslərin qəbul edilməsinə kömək edir. Hər bir ölkənin unikal xüsusiyyətlərinə baxmayaraq,təsirli parlamentin olması demokratikləşmə üçün qazandır.

4. İnsan təhlükəsizliyi dövlət təhlükəsizliyini üstələyir

Qeyd etməliyik ki, çox sayda ölkələrdə təhlükəsizlik hələ də, başqa siyasi qurumların hakimiyyəti ələ almaq üçün atdığı rəqabətli cəhdlərə qarşı mövcud hakimiyyətin öz rejimini saxlamaq üçün sərf etdiyi səylər kimi başa düşülür. Zaman-zaman,hətta təhlükəsizlik xidməti üzvlərinin özləri bir çox ölkələrdə çox sayda adi adamların gündəlik həyatına təhlükə törədirlər ,qanun pozuntularına və insan hüquqlarının əsassız məhdudlaşdırılmasına CAVABDEH olurlar. Vacib olan təhlükəsizlik qayğıları elə insan təhlükəsizliyidir və siyasi rejimin anti-demokratik və qeyri-konstitusiya yolları ilə dəyişməsinə qarşı qorunmasıdır. Parlament nəzarəti konstitusiyanın qorunmasını təmin etməli və təhlükəsizlik xidmətlərinin insanlar üçün təhlükə mənbəyi olmadığını və demokratikləşmə üçün maneə olmadığını təmin etməlidir.

5. Parlament, təhlükəsizlik sektoru işçiləri üçün də çalışır

Parlamentlər,hüquqlarına hörmət edilməyən və ya ayırımçılıq edilən bütün qrupların və azlıqların narazılıqları ilə məşğul olmalıdır. Əlavə olaraq,parlamentlər təhlükəsizlik xidmətlərinin konstitusiya quruluşuna sadıqlıq məsələsinə də baxmalıdır və əgər təhlükəsizlik xidmətlərinin bir hissəsi üsyan edirsə onu araşdırmalı və vasitəçilik etməlidir. Çox sayda ölkələrin tarixi göstərmişdir ki, hərbi çevrilişlər bir gecənin içində baş vermir və çox sayda hadisələr və addımlar bu cür böhranların baş verməsinə gətirib çıxarır. Parlamentlərin təhlükəsizlik nəzarəti işlərinə güclü şəkildə cəlb olunmaları, hökumətlərin təhlükəsiz xidmətləri üçün iş şəraiti qurmaları, onların müntəzəm şəkildə maaşlarını və pensiyalarını verməklə xarakterizə olunan yaxşı işverənlər olmaları vacibdir.

6. Hökumətə məhsuldar parlament lazımdır

Hesabatlılıq hökuməti daha da güclü edir,çünki o siyasi hakimiyyəti,legitimliyi,dayanıqlığı artırır. İşlək parlament qarşısında öz siyasətini və fəaliyyəti

yətini izah etmək, açıqlamaq və əsaslandırmağı bacaran hökumət sağlam və güclü hökumətdir. Ona görə də, icra orqanları tərəfindən parlament nəzarətinə təhlükə kimi yox, qazanc kimi baxılmalıdır. Parlamenti saymamaq bütövlükdə siyasi sistemin funksiyasını və davamlılığını təhlükə altına qoymaqdır.

7. Parlamentlərin məlumatlandırılmaq hüququ vardır

Parlament məlumatlı olduqca bacarıqlı olur. Əksər parlamentlərdə şəffaflıq və ictimai müzakirələr təcrübəsizliyi kompensasiya edir. Parlament üzvlərinin təhlükəsizlik məsələlərini və ya büdcə ilə əlaqəli texniki tələbləri lazımi səviyyədə başa düşmədiyi haqqındakı tənqidlər aradan qaldırılmalıdır. Ən yaxşı halda, bu parlamentə daha yaxşı məlumat verilməsi üçün arqumentdir.

8. Parlamentlər və onların işi geniş ictimaiyyətə məlum olmalıdır

Hökumət təsisatlarına olan inamsızlıq və inam müasir dövərdə demokratiyaya qarşı problem olaraq qalır. Ona görə də parlamentin gücləndirilməsi ictimai inamın bərpa edilməsinə töhvə verir. Qərar vermə prosesi və onun nəticələri vətəndaşlar tərəfindən qəbul edilməli və qiymətləndirilməlidir, belə olmasa təhlükəsizlik, inkişaf və demokratik dəyərlər birgə yaşaya bilməz. Vətəndaşların öz təmsilçilərinin onların adından nə etdiklərini bilmək hüquqları vardır. Ona görə də parlamentlər öz vətəndaşlarını məlumatlandırmağa və həm də maarifləndirməyə məsuldur. Demokratik davranış inkişaf etdirmək üçün vətəndaşlar demokratik təsisatlarla tanış olmalıdırlar. Siyasi elita gündəlik əsasda təsisati öyrənmə prosesi ilə tanış olur. Onlar demokratik dəyərləri cəmiyyətdən öncə həyata keçirən və onların işlək olduğunu sübut edən ilk qrupdur. Parlamentlər sosio-iqtisadi dəyişikliklərin mexanizmi kimi hərəkət etməli və parlament debatları günün mühüm məsələləri üzrə əhalini maarifləndirməli, təhsil verməli və məlumatlandırılmalıdır.

9. Parlament və onun üzvlərinin dürüstlüyü qusursuz olmalıdır

Parlamentlərin özləri xalq qarşısında cavabdeh olan təsisatdır. Parlament üzvləri öz işlərini gördükdə müəyyən iş standartlarını və dürüstlüyü qarşılamalıdırlar. Onlar öz davranışlarını ləyaqət üstündə, etikanın yüksək prinsipləri üzərində və düzgünlük üzərində qurmalıdırlar. Parlament üzvlərinin ən

mühüm məsuliyyəti öz müsbət fəaliyyətləri ilə vətəndaşlara yaxşı nümunə olmaq və onların hörmət və inamını qazanmaqdır.

Haşiyə10. İnkişaf edən Parlamentlər üçün mümkün Praktiki Addımlar

Parlamentin ümumi imkanlarının gücləndirilməsi

- Parlamentin səviyyəsi onun üzvlərinin səviyyəsinə əsaslanır. Siyasi partiyaların əsas problemi, möhkəm peşə əsasları olan dəyərli və bacarıqlı adamları parlamentar sıralarına cəlb etməkdir. Maaşlar, imkanlar, pensiyalar, təlim təklif etmək üçün resurslar olmalıdır və alternativ karyer strukturu kimi parlamentar vəzifəsinin cəlbəedici və hörmət edilən statusda olması və onların korrupsiyadan uzaq olması üçün resurslar olmalıdır.

- Komitədə iş parlamentarlar üçün daha da cəlbəedici olmalıdır. Komitələr onlara uyğun nazirliklər kimi alternativ karyer yolu təklif etməlidir. Komitənin sədri və müavini üzvlər tərəfindən seçilməlidir və onların maaşı nazirlərin maaşı səviyyəsində olmalıdır. Xüsusilə geniş komitələr bir və ya iki alt-komitə təyin etmək səlahiyyətində olmalıdır və onlar da öz sədrilərini seçməlidir. Bu cür hal parlamentin işinə dinamizm və parlamentarların öz işlərinə bağlılıq gətirəcək və daha çox parlament üzvünə məsuliyyətli vəzifələr daşımağa və özlərinin cəmiyyətdə adlarının yüksəlməsinə gətirəcəkdir.

- Kitabxana, İnternet, tədqiqat idarəsi, daxili şəbəkə sistemi kimi parlament daxili sənədlərin yayılmasına kömək edən vasitələr parlamentarlar və onların işçiləri üçün mühüm alətlərdir. İstənilən parlamentin vacib məlumat bazası ölkə qanunlarının geniş toplusunu əhatə etməlidir.

- Heç olmasa həftədə bir Sual Vaxtı-nın olması, plenar iclasda nazirləri parlament qarşısına gətirmək baxımından vacibdir, çünki bu vasitə ilə parlament üzvləri birbaşa suallar vasitəsilə hökuməti hesabatlılığa çəkməyə imkan qazanır.

- Parlament norması belə olmalıdır ki, hər bir qanun layihəsi plenar iclasda debata çıxarılmazdan öncə səlahiyyətli komitəyə təqdim edilməlidir.

- Qanunun təsirini monitorinq edən və qanunların yerinə yetirildiyi zaman baş verən problemlərlə bağlı xüsusi komitə qurula bilər. Demokratik islahatlar geniş sayda yeni qanunlar tələb edir və onların praktikada necə işləməsindən asılı olaraq dəfələrlə dəyişdirilə bilər. Qanunların təsirinin gözdən keçirilməsi hər bir yeni demokratik ölkədə mütləq baş verməlidir.

Təhlükəsizlik sektoru üzərində nəzarətin gücləndirilməsi

- Təhlükəsizlik fərqli çalarlara malik olub parlament nəzarətini çətin məsələyə çevirir: mürəkkəblilik, siyasi mahiyyət, sirlilik və yüksək korrupsiya kimi məsələləri misal gətirmək olar. Müdafiə və təhlükəsizlik üzrə daimi komitələr parlamentin inkişafı üçün önəmlidir və təhlükəsizlik sektorunu gözdən keçirmək iqtidarındadır. Komitədə üzvlük ,parlament üzvlük mandatı başa çatana qədər davam etməlidir. Üzvlərin təcrübəsizliyini kompensasiya etmək üçün, daimi müdafiə komitələrinin mülki və hərbi təcrübə arasında ideal balansı yaradan və hüquq, siyasi elmlər, hərbi təhsil almış mülkilərdən və həmçinin, silahlı qüvvələrdən və təhlükəsizlik agentliklərindən istefaya çıxmış kadrlardan təşkil olunmuş daimi ştatlı işçiləri olmalıdır.

- Kəşfiyyat xidməti üzərində təsirli nəzarət aparmaq üçün xüsusi komitə təyin edilməlidir. Onların bütün üzvlərinin gizli məlumatlara çıxışları olmalıdır.

- Özlərinin nəzarət fəaliyyətləri zamanı, komitələr, öz görüşlərinin vaxtını və gündəliyini müəyyən etməyə səlahiyyətləri olmalıdır.

Dövlət büdcəsinin istifadəsinə daha yaxşı nəzarət

- Parlament təkcə hökumət təkliflərini qəbul etmək və rədd etmək üçün səlahiyyətləndirilməməlidir, həm də maliyyə ayırmaları arası və büdcə fəsilləri arası maliyyə ötürmələri etmək iqtidarında olmalıdır. Bu cür səlahiyyət, parlament üzvlərinin büdcə təklifini gözdən keçirmələrini daha da cəlbədicə edər və büdcənin sərf edilməsi üzərində daha da ayıq baxış olmasına gətirər.

- Dövlət büdcəsi üzərində parlament baxışını gücləndirmək üçün Milli Audit Ofisinin büdcə sərfiyyatı ilə əlaqəli hesabatına baxan İctimai Hesabat Komitəsi təyin edilməlidir.

Parlament üzvlərinə öz vəzifələrini daha yaxşı ifa etmək imkanı verilməsi

- Hər bir parlament üzvü mandatını aldıqdan həmin sonra parlamentarlar üçün təlimlər təşkil edilməlidir. Yeni yaranmış ölkələr yeni təcrübəsiz siyasi sinifin ortaya çıxması ilə xarakterizə olunur və onlar tez öz-özünə öyrənmə vərdişlərinə əsaslanırlar. Xüsusi təlim olmadığı hallarda parlament üzvləri illər boyunca seçiciləri təmsil etmək, qanun qəbul etmək və hökuməti nəzarət etmək baxımından həvəskar kimi hərəkət edə bilər.

- Parlament daxilində parlament üzvləri və işçiləri üçün həm təlimlərdən və həm də resurslardan istifadənin məhsuldarlığını artırmaq üçün təlim infrastrukturunu hazırlana bilər. Qanunvericilik texniki metodları,parlamentin nəzarət mexanizmləri,araşdırmaların aparılması, zamanın idarə edilməsi,dövlət xərcləri,internetdən istifadə,parlament daxili şəbəkədən istifadə əksər parlamentdə alqışlana bilən təlim proqramları üçün bir necə mövzudur.

- Parlament sessiyaları zamanı qaydalar və prosedurları açıqlayan Reqlamentdən başqa, Rəsmi Davranış Kodeksi/Parlamentarlar üçün Etika ictimai inamın gücləndirilməsinə və parlamentin özünün dürüstlük və şəffaflığının güclənməsinə kömək edə bilər. Onun yerinə yetirilməsi təyin edilmiş Etika Komitəsi və ya Etika Komissiyası vasitəsilə baxışdan keçirilməlidir. Bütün orqan rəsmi davranış standartları müəyyən etmək və həyata keçirmək üçün inzibati addımlar tövsiyə etməlidir; Rəsmi Davranış Kodeksinin pozulduğunu araşdırmalı və ya rəsmi vəzifələrin ifa edilməsini tənzimləyən hər hansı tətbiq edilə bilən qaydalar,qanunlar və ya təlimatları araşdırmalı və Komitə araşdırması zamanı ortaya çıxan köklü qanun pozuntuları haqqında uyğun hakimiyyət dairələrinə xəbər verməlidir.

Daha yaxşı görünüş və vətəndaşlarla münasibət

- Parlament açıq və şəffaf bir təsisat olmalıdır. Vətəndaşlar öz təmsilçilərinin parlamentdə hansı mövqeni tutduqlarını və hansı həlledici məsələlərə necə səs verdiyini bilməkdə getdikcə daha çox maraqlıdırlar. Səsvermə nəticələrinin dərc edilməsi və debatların yayımlanması parlament hesabatlılığının əsasını təşkil edir.

- Parlament sessiyalarının televizada və radioda canlı yayımları parlament haqqında və parlamentdə müzakirə edilən məsələlər haqqında xalqa daha yaxşı bilgiləri verir və həmçinin parlament üzvlərinin davranış tərzlərini də yaxşılaşdırır.

- Media daha çox hökumətə, nəinki parlamentə fokuslanır. Ona görə də, parlament medianı öz işinə cəlb etməli və öz daxilindəki vasitələr vasitəsilə medianı öz binasında yerləşdirməlidir.

- Bütün qanun layihələri parlamentə göndərildiyi zaman və hətta göndərilməzdən öncə dərc edilməlidir.

- Fərdi və kollektiv müraciətlərə geniş şəkildə baxmaq üçün müraciət komitəsi təyin etməklə gələn müraciətlər daimi komitələrə və ya hökumətin idarələrinə göndərməli, özlərinin araşdırmalarını aparmalı və narazılıqları aradan qaldırmaq üçün addımlar atılması tələb olunmalıdır. Bu cür komitə, parlamentin onları təmsil etdikləri və qoruduqları haqda vətəndaşlara daha çox əminlik verəcək.

Parlament Özünü – Qiymətləndirmə Vəsaiti

Parlament Özünü -Qiymətləndirmə Vəsaiti aşağıdakı məsələləri qiymətləndirmək üçün metodologiya ilə təmin edir:

- 1) parlamentin ümumi imkanlarını
- 2) təhlükəsizlik sektoru üzərində təsirli nəzarət aparmaq üçün hüquqi səmədləri
- 3) hökumət agentlikləri üzərində parlament nəzarətinin təsirini

İddia olunur ki, bu vəsait təhlükəsizlik sektoru üzərində demokratik idarəçiliyin dərəcəsinə qiymətləndirmək üçün kömək edəcək və qanunvericiliklə təsisatı islahatlar üçün prioritet sahələri müəyyən edəcək. Bu vəsait, *Parlament Nəzarətinin İcmalında* ifadə edilən parlament nəzarətinin prinsipləri və mexanizmlərini daha da konkretləşdirir.

Vəsaitə giriş

Demokratik təsisatların işinin və demokratik proseslərin dərəcəsinin qiymətləndirilməsi müasir dünyada hər bir demokratik ölkə üçün vacibdir. Keçid və münaqişə sonrası ölkələrdə, bu məsələ adətən xarici ekspertlər və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilir. Ümumi yanaşma odur ki, yerli subyektlər bu cür işdə lazımi biliyə, obyektivliyə və metodologiyaya malik deyil.

Demokratiya quruculuğu prosesi ancaq şəraitə-həssas yanaşmalarla və yerli sahiblənmə ilə yaxşılaşdırıla bilər. Dayanıqlı demokratiya o zaman mümkün olur ki, bu iş cəlb olunan və onu gündəlik olaraq həyata keçirənlərin özləri demokratiyanın gücü və zəifliyi ilə bağlı mühakimə irəli sürürlər. Öz ölkələrinin tarixi və mədəniyyəti ilə tanış olan yerli maraqlı tərəflər islahatlar üçün prioritet sahələri müəyyən etməli və demokratiyanın inkişafı üçün yollar ayırd etməlidir.

Bu vəsait, parlament üzvlərinin, parlament işçilərinin və başqa maraqlı istifadəçilərin öz ölkələrində demokratik idarəçiliyin dərəcəsinə ölçmək və öz parlamentlərinin işinin qiymətləndirmək üçün onlara kömək məqsədilə ya-

zılmışdır. Yerli subyektlərin qiymətləndirmələri xarici ekspertlərin verdiyi qiymətləndirmədən daha üstün olur:

- Xarici müşahidəçilərin iştirak etmədiyi halda keçirilən könüllü iş olaraq, o demokratiya və demokratik təsisatların gücü və zəifliyi haqqındakı sərbəst debatlarla töhvə verir
- Beynəlxalq demokratik standartlar və yaxşı praktikalar haqqında yerlərdə daha yaxşı bilgilər verir
- Əldə edilən məlumatların ölkədə gedən islahatlara tətbiq edilməsi və onlarla əlaqələndirilməsini maksimumlaşdırır.

Ümumilikdə, özünü qiymətləndirmə ölkədə demokratikləşdirmə prosesinə töhvə vermək baxımından kənar qiymətləndirmədən daha çox potensiala malikdir.

Özünü qiymətləndirmə vəsaiti, sorğulardan və istifadəçilərə kömək məqsədilə parlamentin məhsuldarlığını qiymətləndirən və parlament, hökumət, təhlükəsizlik agentlikləri və vətəndaşlar arasındakı münasibətləri xəritələşdirən yoxlama siyahısından³² ibarətdir. Bu vəsait fərdi olaraq parlament üzvləri və ya parlamentdə çalışan ştatlı işçilər tərəfindən, parlamentarlar qrupundan, parlament komitəsi və ya ölkə parlamenti və onun demokratik idarəçilikdə rolu ilə bağlı müzakirələr təşəbbüsündə maraqlı olan mülki cəmiyyət tərəfindən istifadə edilə bilər.

Vəsait tərəfindən irəli sürülən özünü-qiymətləndirmə, qanunvericilik dönməsinin başlanğıcında faydalı ola bilər, yeni parlament üzvləri üçün vacib təlim və məlumatlandırma funksiyası daşıya bilər. Bu həm də qanunvericilik dönməsinin sonunda da faydalı ola bilər, qanunvericilik təcrübəsi və prosedurlarla tanış olan təcrübəli parlament üzvlərinin təcrübələrindən faydalanmaqla və həmçinin, növbəti parlament dönməsi üçün uyğun təsisatı və qanunvericilik inkişaf planları hazırlamaqla da faydalı olar.

Qanunvericilik dönməsinin müxtəlif zamanlarında istifadə olunan bu vəsait, parlament islahatı və modernizasiyası prosesi zamanı əldə edilən tərəqqinin praqmatik dəyərləndirilməsini və təhlükəsizliyin demokratik idarəçili-

---

³² Bu vəsaitdə təqdim edilən Sorğuların əvvəlki versiyaları müəllif tərəfindən Rumıniya, İndoneziya və Mərkəzi Afrika Respublikasının parlamentində parlament üzvləri və işçiləri üçün özünü-qiymətləndirmə seminarlarında istifadə edilmişdir.

yinin gücləndirilməsini irəli aparır.

Bu vəsait beynəlxalq standartlar və inkişaf etmiş parlamentlərin təcrübəsindən doğan dərslərdən çıxış edərək reseptlər yox, daha çox prinsiplər təklif edir. Bu prinsiplərin ölkə parlamentlərində və praktikada tətbiqi və adaptasiya edilməsi tamamilə yerli rəhbərlikdən, ölkə təsisatlarının özəlliyindən və insanı və maliyyə resurslarının mövcudluğundan asılı olacaq.

Parlament İmkanlarının özünü-qiyətləndirməsi

Özünü –qiyətləndirmə tapşırığı parlament imkanlarının gücləndirilməsi üçün lazım olan xüsusi sahələri müəyyən etməklə istifadəçilərin öz parlamentlərinin tam imkanlarını gözdən keçirməyə kömək edəcək. Başqa demokratik ölkələrdə parlament praktikaları və prosedurları yeni yaranan və ya keçid dövrü yaşayan ölkə parlamentlərinin rollarını stimullaşdıran və gücləndirən yollara ruhlandırır. Öncədən vurğulamaq lazımdır ki, ideal parlament mövcud deyil. Demokratik praktikalar müqayisə edilə bilər amma resept kimi istifadə olunmaz, çünki demokratik ölkələr özlərinin fərqli milli şəraitlərinə və konstitusiyalarına görə qurulmuşdur. Bir ölkənin praktikası və bir ölkədə işləyən qayda başqa ölkədə tam şəkildə tətbiq edilə bilməz. Yaxşı praktikalar mövcuddur, lakin onlar yerli xüsusi şəraitə və şərtlərə uyğunlaşdırılmalıdır.

Bu özünü-qiyətləndirmə sorğusu³³ prinsiplərdən, fərziyyələrdən, prosedurlardan və dünyanın demokratik parlamentlərində geniş rast gəlinən davranış standartları əsasında hazırlanmış bəyanlardan ibarətdir. Bu bəyanlar altı sektorda qruplaşmışdır:

- Təmsilçilik
- Təsisati status
- Qanunvericilik statusu
- Ümumi nəzarət imkanları
- Təhlükəsizlik nəzarəti imkanları
- Görüntülük və görüşmək imkanları

---

³³ Parlament imkanları özünü-qiyətləndirmə sorğusu David Brethamın Parlamentin Qiyətləndirilməsi. Parlamentarlar üçün özünü qiyətləndirmə vəsaiti kitabından geniş miqyasda yararlanır. www.ipu.org/pdf/publicationsself-e.pdf

Hər bir sektor demokratik ölkədə parlamentin necə rol oynaması üçün əhəmiyyət daşıyan parlament funksiyalarının xüsusi sahəsini əhatə edir. Biz parlamentlərin üç əsas funksiyalarına (təmsilçilik, qanunvericilik və nəzarət) aşağıdakıları da əlavə edirik:

- Keçid dövrü yaşayan və münaqişə sonrası ölkələrdə, demokratik proseslərin əhəmiyyəti üçün təhlükəsizlik sektoru üzərində nəzarət aparılması üzrə xüsusi bölmə
- Parlamentə verilə bilən başqa bütün hüquqi imkanları praktikiyaya çevirmək üçün təsisati status üzrə bölmə və xüsusilə də tam da yerində otura bilməyən və resursları olmayan gövrək ölkələrə aid olur.
- Parlamentin görünən olması və ona çıxış imkanları olması haqqında bölmə, parlament üçün böyük məsuliyyət verən bu bölmə ictimaiyyəti parlamentin işində iştirak etməyə və həm də onun işini qiymətləndirməyə imkan verir.

Bu özünü-qiymətləndirmə vəsaiti, istifadəçilərin bu bəyanatların hər birini oxumasına çağırır, bu prinsiplər/standartların öz parlamentləri tərəfindən necə tətbiqi ilə bağlı özlərinin mühakimələrini bildirməsini və beş qiymət miqyasında qiymət verməsini istəyir.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

Burada,

5=çox yaxşı

4=yaxşı

3=orta

2=pis

1=çox pis

Yüksək qiymətlər göstərən bəyanatlar parlament funksiyalarının o sahələrini əhatə edir ki, onlar beynəlxalq standartları özünə daha yaxşı inteqrasiya etsin və parlamentin məhsuldar olmasına imkan versin. Əksinə, aşağı qiymətləri göstərən bəyanatlar parlament funksiyalarında boşluqların və zəifliklərin olduğunu göstərir, ona görə də təsisati və ya qanunvericilik islahatı üçün

mövzu ola biləcək sahələri göstərir. Hər bir bölmədə bəyanlar vasitəsilə əldə edilmiş qiymətlərin əlavə edilməsi, parlament tərəfindən müxtəlif funksiyaların yerinə yetirilməsi arasında müqayisə aparılmasına imkan verəcək.

Özünü- qiymətləndirmənin məqsədi bir ölkə parlamentini başqa parlamentlə sistemləşdirmək və ya müqayisə etmək üçün deyil, əksinə istifadəçilərin öz parlamentlərinin beynəlxalq standartlara əsasən nə qədər güclü və zəif olduğunu obyektiv şəkildə qiymətləndirməkdir. Heç bir parlamentin hər bir bəyana görə ən yüksək qiymət ala bilməsi gözlənilmir, bu da hər ölkənin konstitusiyasına görə müəyyən edilən hakimiyyət bölgüsünə görə edilir.

Özünü-qiymətləndirmənin nəticələri, gələcək islahatlar üçün prioritet sahələri aydınlaşdırmaq üçün tövsiyələrin əsasını formalaşdıracaq. Bu işləri irəli aparmaq üçün hər bir bölmə üç açıq sualla bitir və onlar istifadəçiləri aşağıdakıları müəyyən etməyə çağırır:

1. son zamanlar bu xüsusi sahədə edilmiş ən mühüm yaxşılaşma
2. davam edən ən ciddi çatışmamazlıq
3. işləri yaxşılaşdırmaq üçün tələb olunan ən təcili addımlar.

Parlament Funksiyalarının Özünü-Qiymətləndirmə Sorğusu

1. Parlamentin təmsilçiliyi

1.1 Parlamentin tərkibi azlıq qruplarının və bölgələrin nümayəndələridir (siyasi fikir, coğrafiya, etnik mənşə, din, təhsil və s. baxımından).

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

1.2. Qadınlar parlamentdə ədalətli şəkildə təmsil olunurlar.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

1.3. Parlament prosedurları, parlamentin işinə müxalifət və azlıq partiyalarının töhvə verməsinə imkan verir.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

1.4. Parlament üzvləri öz fikirlərini tam olaraq ifadə etməyə tam hüquqludurlar və icra və ya hüquqi müdaxilədən qorunurlar.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

1.5. Partiya intizamı ciddi olaraq tətbiq edilmir və parlament üzvlərinin öz partiyalarının əleyhinə səs vermələrinə izn verilir.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

1.6. Siyasi partiyaların və seçki kampaniyalarının maliyyələşdirilməsi üzərində nəzarət parlament üzvlərinin öz funksiyalarını müstəqil şəkildə yerinə yetirməsini təmin edir.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

1.7. Parlament, barışıq və sülhün möhkəmləndirilməsi mexanizmlərində iştirak edir.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

1.8. Parlament xüsusi komitə vasitəsilə təsirli şəkildə vətəndaşların müraciətləri və şikayətləri ilə məşğul olur

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

1.9. Parlament üzvlərinin güclü təşkil olunmuş seçici bazası, yayılmış ofisləri, işçiləri və seçicilərlə görüşmək üçün müəyyən edilmiş vaxt cədvəli vardır.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

1.10. Parlament ictimai maraq daşıyan suallarla bağlı debat forumu kimi təsirlidir.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

Yuxarıda göstərilənlərdən hansı son zamanlar daha da yaxşılaşıb?	
Ən ciddi davam edən çatışmamazlıq nədir?	
Siz bu çatışmamazlıqları düzəltmək üçün hansı tədbirləri görürsünüz?	

2. Parlamentin İnzibati statusu və Təsisatlaşdırma

2.1. Prosedur qaydaları aydındır,məlumdur və riayət ediləndir.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

2.2. Parlament öz büdcəsini müəyyən etməkdə icra orqanından asılı deyil.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

2.3. Parlament öz gündəliyini və proqramını müəyyən etməkdə icra orqanından asılı deyil.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

2.4. Parlament öz komitələrinin strukturunu qurmaqda və üzvlərini müəyyən etməkdə icra orqanından asılı deyil

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

2.5. Parlamentin mandatı boyunca komitə üzvlüyü sabit qalır.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

2.6. Komitənin resursları parlament fəaliyyətinin ehtiyaclarına, görüş salonları, ofislər və aparatlar baxımından tələblərə cavab verən səviyyədədir.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

2.7. Parlament işçilərinin sayı və peşəkarlıq səviyyəsi parlament fəaliyyətinin ehtiyaclarına cavab verən səviyyədədir.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

2.8. Parlamentin öz üzvlərinin, fraksiyaların və komitələrin fəaliyyətini dəstəkləmək üçün lazımi səviyyədə məlumat resursları vardır.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

2.9. Bütün parlament qərarları və qanunverici layihələr plenar iclasda müzakirə edilib qəbul edilməzdən öncə səlahiyyətli komitədə müzakirə olunur.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

2.10. Parlamentarlar üçün Rəsmi Davranış Kodeksi/Etikası təyin edilmiş Etika Komissarı və ya Etika Komitəsi tərəfindən yerinə yetirilir və gözdən keçirilir.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

Yuxarıda göstərilənlərdən hansı son zamanlar daha da yaxşılaşıb?	
Ən ciddi davam edən çatışmamazlıq nədir?	
Siz bu çatışmamazlıqları düzəltmək üçün hansı tədbirləri görürsünüz?	

3. Parlamentin Qanunvericilik Statusu

3.1. Parlament tərəfindən qəbul edilən qanunlar hökumət tərəfindən qəbul edilən qərar və fərmanlardan daha çoxdur

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

3.2. Parlament hökumət qərar və fərmanlarını təsdiq edə bilər, onlara düzəliş edə bilər və ya rədd edə bilər.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

3.3. Parlament üzvləri qanunvericilik təşəbbüsündə ola bilir və parlament prosedurları bu hüquqlardan faydalanmaq üçün icazə verir.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

3.4. Parlament üzvləri qanunverici təklifləri ilə düzəliş vermək hüququna malikdir və parlament prosedurları bu hüquqdan faydalanmaq üçün imkan verir.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

3.5. Parlament prosedurları parlament üzvlərinə və komitələrə qanunvericilik təkliflərini analiz etmək və müzakirə etmək üçün lazımi vaxt verir.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

3.6. Maraq qrupları və QHT-lər ilə qanunvericilik prosesi zamanı aparılan məsləhətləşmələr üçün hazırlanmış prosedurlar sistemli və şəffafdır.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

3.7. Plenar iclasları, adətən, qanunvericilik təklifləri üzrə komitənin irəli sürdüyü tövsiyələr və düzəlişlər üzrə hərəkət edir.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

3.8. Parlament idarəsi daxilində qanunların və onların statuslarının nə yerdə olduğunu izləmək üçün asan və təsirli sistem vardır.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

3.9. Parlament qəbul edilmiş qanunların aydın,dəqiq və başa düşülən olmasını təmin edir.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

3.10. Parlament qəbul edilmiş qanunun konstitusiya və əhalinin insan hüquqları ilə uyğun olmasını təmin edir.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

Yuxarıda göstərilənlərdən hansı son zamanlar daha da yaxşılaşıb?	
Ən ciddi davam edən çatışmamazlıq nədir?	
Siz bu çatışmamazlıqları düzəltmək üçün hansı tədbirləri görürsünüz?	

4. Parlamentin Ümumi Nəzarət İmkanları

4.1. Parlament hökumət fəaliyyəti üzərində təsirli nəzarət aparmaq üçün konstitusional və hüquqi səlahiyyətlərə malikdir

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

4.2. Parlament öz konstitusiya və hüquqi səlahiyyətlərindən təsirli şəkildə istifadə edərək hökuməti hesabatlı tutur

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

4.3. Parlament qanunlar qəbul edildikdə onların etdiyi təsirləri izləyir və qanunların yerinə yetirilməsi zamanı ortaya çıxan problemləri qiymətləndirir.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

4.4. Parlament nazirləri təyin etmək və ya təsdiq etmək səlahiyyətinə malikdir

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

4.5. Parlament xüsusi həftəlik sessiyadan Suallar və Sorğular üçün istifadə edir.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

4.6. Nazirlər və başqa icra orqanı rəsmiləri onların iştirakı tələb olunduqda plenar iclaslarda və ya komitə iclaslarında tez-tez iştirak edir və tələb olunan məlumatları parlamentə təqdim edirlər.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

4.7. Daimi komitələr nazirliklərin və onların səlahiyyət dairəsində olan digər icra orqanlarının fəaliyyətini izləmək səlahiyyətinə malikdirlər

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

4.8. Parlament icra orqanlarının fəaliyyətlərini araşdırmaq və sorğu komitələri qurmaq səlahiyyətinə malikdir

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

4.9. Parlament Pisləməklə və ya İnamsızlıq səsverməsi ilə icra orqanı başçısını istifaya göndərə bilər.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

4.10. Parlament ölkə büdcəsinin bütün mərhələlərində(büdcənin hazırlanması,qəbul edilməsi,icra edilməsi,qiymətləndirilməsi) ona təsir etmək və onu gözdən keçirmək səlahiyyətindədir

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

Yuxarıda göstərilənlərdən hansı son zamanlar daha da yaxşılaşıb?	
Ən ciddi davam edən çatışmamazlıq nədir?	
Siz bu çatışmamazlıqları düzəltmək üçün hansı tədbirləri görürsünüz?	

5. Parlamentin Təhlükəsizlik Sektoru üzərində Nəzarət İmkanları

5.1. Parlament ilə müdafiə və təhlükəsizlik məsələlərində sistemli və ardıcıl şəkildə məsləhətləşmələr aparılır

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

5.2. Hər bir təhlükəsizlik agentliyinin fəaliyyəti parlament tərəfindən müzakirə olunan və qəbul edilən qanun əsasında tənzimlənir

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

5.3. Hər bir təhlükəsizlik agentliyinin fəaliyyəti parlament komitəsi tərəfindən izlənilir,heç bir agentlik parlament nəzarətindən azad edilmir

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

5.4. Müdafiə və təhlükəsizlik məsələlərinə cavabdeh olan komitələr öz işlərini təsirli görmək üçün dəstək olan lazımi tədqiqat,məlumat,ştatlı işçilər və başqa ofis yerlərinə malik olurlar.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

5.5. Səlahiyyətli parlament komitələri təhlükəsizlik məsələləri üzrə tez-tez dinləmələr təşkil edirlər.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

5.6. Səlahiyyətli parlament komitələri hər bir təhlükəsizlik agentliyi üçün büdcə qəbul edir və uyğun agentliyin büdcəni necə həyata keçirdiyini müşahidə edir

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

5.7. Parlament Ali Audit Təsisatından audit başlaması və ya təhlükəsizlik sektorunun büdcəni necə sərf etməsi barədə araşdırma başlatmasını tələb edə bilər

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

5.8. Parlament əhəmiyyətli hərbi satınalma müqavilələri ilə əlaqədar məlumat tələb edə bilər,araşdırma apara bilər və zaman- zaman bu haqda fikir söyləyə bilər.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

5.9. Səlahiyyətli parlament komitələri hərbi qüvvələrin yerləşdiyi yerlərə,hərbi obyektlərə və təhlükəsizlik sektoru agentliklərinin idarələrinə baş çəkə bilər.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

5.10. Parlament üzvlərinin öz nəzarət funksiyalarını həyata keçirmək üçün zəruri olan sirli məlumatlara qanuni çıxışı vardır və hökumət onları sirli məlumatlarla təmin edir.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

Yuxarıda göstərilənlərdən hansı son zamanlar daha da yaxşılaşıb?	
Ən ciddi davam edən çatışmamazlıq nədir?	
Siz bu çatışmamazlıqları düzəltmək üçün hansı tədbirləri görürsünüz?	

6. Parlamentin Hesabatlılığı və Fəaliyyətinin görünən olması

6.1. Parlament prosedurları, media və xalqa açıq olan plenar və komitə görüşlərinə yol açır.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

6.2. Jurnalistlər parlament və onun üzvlərinin fəaliyyətləri haqqında məlumat verməkdə hər hansı məhdudiyətə məruz qalmırlar

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

6.3. Plenar və komitə iclasları vaxtlı-vaxtında dərc olunur.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

6.4. Vacib parlament qərarları və ya qanunları üzrə səsvermələrin hesabatı vaxtlı-vaxtında dərc olunur.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

6.5. Parlament komitələri tez-tez nazirlərin və başqa icra orqanları rəsmilərinin dinləmələrini təşkil edir

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

6.6. Parlament müzakirələri çox zaman televiziya və ya radio vasitəsilə canlı yayımlanır.

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

6.7. Seçki sistemi parlamentin hesabatlılığını təsirli şəkildə, fərdi və kollektiv şəkildə seçicilərə təmin edir

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

6.8. Vətəndaşlar cürbəcür kanallarla həyata keçirilən qanunlara tez bir zamanda çıxış əldə edirlər (İnternet, rəsmi jurnal, media, Parlament üzvlərinin ofisləri vasitəsilə, ictimai kitabxanalar vasitəsilə)

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

6.9. Vətəndaşlar öz fikirlərini və maraqlarını, partiya mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, birbaşa olaraq öz təmsilçilərinə bildirmək üçün lazımi imkanlara sahibdirlər

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

6.10. Parlamentin oynamalı olduğu rol haqqında xalqın gözləntiləri həyata keçmişdir

5	4	3	2	1
---	---	---	---	---

Yuxarıda göstərilənlərdən hansı son zamanlar daha da yaxşılaşıb?	
Ən ciddi davam edən çatışmamazlıq nədir?	
Siz bu çatışmamazlıqları düzəltmək üçün hansı tədbirləri görürsünüz?	

Təhlükəsizlik üzərində Demokratik Nəzarətin aparılması üçün Qanunvericilik Tələblərinin Özünü-Qiymətləndirməsi

Özünü-qiymətləndirmə tapşırığı təhlükəsizlik sektoru üzərində demokratik nəzarət aparmaq üçün ən mühüm qanunvericilik prinsipləri və standartlarının bir qismini və mövcud ölkə qanunvericiliyinin yaxşılaşdırılması üçün imkanların müəyyən edilməsini istifadəçilər üçün gözdən keçirilməsinə kömək edəcək.

Bu qiymətləndirmə vasitəsinin istifadəçiləri təhlükəsizlik sektoru üzərində demokratik idarəçiliyin aparılması üçün tövsiyə edilən bir sıra qanunvericilik maddələrini gözdən keçirəcək. Buradakı maddələr demokratik prinsiplərin əsas prinsiplərini əks etdirir və onlar çox saylı ölkələrin qanunlarından toplanmışdır. Reallıqda, konsepsiyaların istifadə edilməsində və başa düşülməsində və təsisatların quruluşunda eynilik yoxdur. Bütün bu tövsiyə edilən maddələri yerinə yetirən ölkə də yoxdur və hər bir demokratik idarəçiliyə əsaslanan ölkə modeli özəl və özünəməxsus olur. Ona görə də, bu mexanizm istifadəçidən ölkə qanunlarının sərt beynəlxalq standartlar siyahısı ilə müqayisə edilməsini gözləmir: bu daha çox tövsiyə edilən praktikalar toplusunu təklif edir və onlar başqa ölkələrin təcrübəsində təhlükəsizlik sektoru üzərində demokratik idarəçiliyə verilən önəmin dəyərini göstərir.

Bu siyahıyı nəzərdən keçirməklə, istifadəçilər öz ölkələrinə tətbiq edilə bilən və adaptasiya edilə bilən qanunvericilik maddələrini müəyyən etmək iqtidarında olacaqlar. Tövsiyə edilən bir sıra qanun maddələri dəqiq və xüsusi və bir qanun maddəsində formalaşdırıla bilər; ona görə də onlar asan şəkildə mövcud qanunlara və ya Parlamentin Reqlamentinə bu işdə maraqlı

olan parlament üzvləri vasitəsilə irəli sürülən düzəlişlə inteqrasiya edilə bilər. Digərləri ümumi olub, məsələn parlament tərəfindən qəbul edilən qanun vasitəsilə tənzimləmək zərurətinə isnad edir-buna qərar vermə proseslərində parlament iştirakını təmin edən şərt və minimal səviyyəli təhlükəsizlik nəzarəti demək olar. Onların yerli qanunvericiliklə həyata keçirilməsi yeni qanunun hazırlanmasını tələb edəcək.

Qanunvericilik maddələri təhlükəsizlik sektoru üzərində nəzarət qanunlarının əsas sahələrini təqib edərək beş fərqli bölmələrə ayrılmışdır.

- Təhlükəsizlik və müdafiə siyasəti
- Hərbi idarəetmə sistemi
- Hüquq mühavizə (polis)
- Kəşfiyyat xidmətləri
- Təhlükəsizlik sektorunun ictimai hesabatlılığı

Bu vəsaitin istifadəçilərinin ölkə qanunvericiliyinin qəbul etdiyi qanun maddələrini “X” ilə işarə etmələri tələb olunur. Hər bölmədəki “X”-lərin sayı, həmən ölkə qanunvericiliyində demokratik nəzarət üzrə beynəlxalq standartların mənimsənilməsi dərəcəsini qiymətləndirməyə imkan verəcəkdir. Fərqli bölmələr tərəfindən əldə edilən fərqli hesablar təhlükəsizlik sektorunun əsas bölmələri daxilindəki demokratik islahatların mərhələləri arasında müqayisə aparmağa imkan verəcək(əsasən, müdafiə, polis və kəşfiyyat islahatları arasında müqayisə aparmaq üçün).

İdeal olaraq baxsaq, demokratik nəzarət üçün möhkəm əsas yaratmayan qanunvericilik sahələrini müəyyən edəndən sonra, bu özünü qiymətləndirmə tapşırığı *qanunvericilik üzrə inkişaf planı* hazırlamağa həvəsləndirəcək. Uyğun və yerli şəraitə uyğunlaşdırılan prioritetləri müəyyən etmək üçün, hər bir bölmədən sonra, bu sahədə demokratik nəzarəti yaxşılaşdırmaq üçün lazım olan üç qanunvericilik maddəsinin yazılması istifadəçilərdən tələb olunur. Bu təkliflər ölkə qanunvericiliyində mövcud olmayan, tövsiyə edilən qanunvericilik maddələrindən təşkil oluna bilər və ya yerli demokratiyanın xüsusiyyətindən ortaya çıxan maddələrin yeni redaksiyası ola bilər.

Təhlükəsizliyin Demokratik İdarəçiliyi üçün zəruri olan Qanunvericilik Tələblərinin Özünü –Qiymətləndirmə Sorğusu

1. Milli Təhlükəsizlik və Müdafiə Siyasəti

1	Milli təhlükəsizlik siyasəti <i>strateji sənədlə</i> hökumət tərəfindən müəyyən edilir (Milli Təhlükəsizlik Strategiyası, Hərbi Ağ Dəftər, Təhlükəsizlik Konsepsiyası və s. kimi) və təhlükəsizlik sektoru agentliklərinin prioritetlərini, tapşırıqlarını və məsuliyyətlərini aydın şəkildə müəyyən edir.	
2	Milli təhlükəsizlik siyasəti və onun dəstəkləyici sənədləri <i>qəbul edilmək üçün parlamentə təqdim edilir</i>	
3	Parlament təhlükəsizlik və hərbi əməkdaşlıq üzrə bütün <i>müqavilələri təsdiq edir</i> , o cümlədən, ölkənin beynəlxalq təşkilatlara və hərbi ittifaqlara qoşulma müqavilələrini	
4	Parlament müharibə elan edilməsində həlledici səsə malikdir	
5	Parlament xaricdəki <i>beynəlxalq missiyalarda ölkənin</i> iştirakını təsdiq edir	
6	Parlament <i>xarici hərbi qüvvələrin</i> ölkə ərazisində yerləşdirilməsini təsdiq edir	
7	Parlament illik dövlət büdcəsi daxilində <i>hərbi və təhlükəsizlik xərclərinin</i> səviyyəsini təsdiq edir	
8	Hər bir hərbi və təhlükəsizlik agentliyinin yaradılması, missiyası və səlahiyyətləri <i>parlament tərəfindən qəbul edilən qanunla</i> aydın şəkildə müəyyən edilir	
9	Təhlükəsizlik qüvvələrinə cavabdeh olan icra və mülki idarəetmə orqanları parlament qarşısında <i>hesabatlıdırlar</i> (parlamentdə <i>sorğulana bilər, parlamentə çağırıla bilər və sorğu göndərilə bilər</i>).	
10	<i>Nazir vəzifəsinə irəli sürülmüş namizədlər</i> , o cümlədən, daxili işlər və müdafiə nazirliklərinə təyinatlar parlament tərəfindən təsdiq edilir.	
11	Parlamentin müdafiə və təhlükəsizlik məsələləri üzrə icra orqanları tərəfindən <i>məlumatlandırılması hüququ</i> qanunvericiliklə tənzimlənir.	

	cilik tərəfindən aydın şəkildə müəyyən edilir.	
12	<i>Hərbi və təhlükəsizlik üzrə ali şura</i> , icra orqanı başçısının tabeçiliyindəki məsləhət orqanı kimi parlamentə hesabatlıdır və parlamentə hesabat verir	

Sizin fikrinizcə, yuxarıda göstərilən bölmədə qanunvericilik inkişaf planının üç əsas prioriteti nədir?		
1.		
2.		
3.		

2. Hərbi Qüvvələr

1	Ordunun funksiyaları, güc strukturu və səlahiyyətləri parlament tərəfindən qəbul edilmiş <i>qanunla</i> müəyyən edilir.	
2	Silahlı Qüvvələr <i>mülki nəzarət</i> subyektidirlər (mülki nazirin başçılığı ilə hökumət idarəsi vasitəsilə)	
3	Silahlı qüvvələr <i>parlament nəzarət</i> subyektidirlər (parlamentin müdafiə komitəsi vasitəsilə)	
4	Silahlı Qüvvələr siyasi baxımdan <i>neytraldırlar</i> (əsasən hərbi statusuna görə qoyulan məhdudiyətlərə görə, siyasi partiya üzvlüyü, dövlət idarəsində vəzifə tutmaq imkanları, söz azadlığı və nümayişlərdə iştirak nəzərdə tutulur)	
5	Silahlı qüvvələrə hərbi xidmətçilərin alınması irqindən, etnik mənşəyindən, cinsindən, dini və coğrafi mənşəyindən asılı olmayaraq <i>ayrımçı deyil</i> .	
6	Silahlı qüvvələrdə karyerin yüksəlməsi görünən işlərin müqabilində və <i>bərabər imkanlar</i> əsasında olur	
7	<i>Bütün hərbi xərclər</i> dövlətin büdcə qanununa salınır və parlament tərəfindən təsdiq olunur (hərbi qüvvələrin əlavə gəlir mənbəyi yoxdur)	
8	Parlament mühüm <i>hərbi satınalma</i> müqavilələrini izləyir (avadanlıq və silah sistemlərini, və s)	
9	Silahlı qüvvələrdən daxili təhlükəsizlik üçün istifadə halları	

	istisnadır və qanunla müəyyən edilmişdir(<i>fövqəladə hallarda</i>)	
10	Silahlı qüvvələrin xidmətçilərinin <i>insan hüquqları</i> qorunur,buraya, ayırımçılıq,pis münasibət,qorxuzma və seksual təcavüz halları da daxildir	
11	Əsgərləri qanunsuz və ya uyğunsuz əmrlərdən və nazirlik pozuntularından qorumaq üçün <i>daxili mexanizmlər</i> (məsələn,yazılı əmrlər,daxili şikayət mexanizmləri,baş müfəttiş) qüvvədədir	
12	Parlament, silahlı qüvvələrlə bağlı hərbi xidmətçilərdən,o cümlədən, mülki şəxslərdən gələn <i>müraciət və şikayətlərə</i> baxa bilər.	

Sizin fikrinizcə,yuxarıda göstərilən bölmədə qanunvericilik inkişaf planının üç əsas prioriteti nədir?
1.
2.
3.

3. Hüquq Mühavizə (İctimai Asayiş)

1	Hüquq mühavizə orqanları(polis) <i>mülki nəzarət</i> subyektidir(mülki şəxs tərəfindən rəhbərlik edilən hökumət idarəsi vasitəsilə)	
2	Hüquq mühavizə orqanları <i>parlament nəzarəti</i> subyektidirlər (ictimai asayişə məsul olan daimi parlament komitəsi vasitəsilə)	
3	Hüquq mühavizə orqanları <i>siyasi baxımdan neytraldirlər</i> və onların fəaliyyəti siyasi müdaxilədən asılı deyil	
4	Hüquq mühavizə orqanları tərəfindən <i>güc və odlu silah işlədilməsi</i> şərtləri və halları qanunla aydın şəkildə müəyyən edilir	
5	<i>İnsan hüquqlarının qorunması</i> polis fəaliyyəti üçün vacibdir və o polisin məcbureddici səlahiyyətlərinin sərhədlərini müəyyən edir	
6	Hüquq mühavizə orqanlarının təşkilində <i>icma -əsaslı polis</i> yanaşması da vardır (hesabatlı,açıq,peşəkar,məsləhətçil,öncədən tədbirlər alan, xalqa fokuslanan polis xidməti)	

7	Polis sistemi qabiliyyətinə görə tapılma, seçilmə və işdə irəliyə çəkmə sisteminə malikdir və etnik azlıqlar daxil bütün spesifik qruplara <i>bərabər imkanlar</i> tanıyır	
8	<i>Daxili polis hesabatlılığı mexanizmi</i> qüvvədədir (məsələn, daxili işlər üzrə şöbə, maliyyə nəzarəti şöbəsi, anti-korrupsiya şöbəsi).	
9	Hüquq mühavizə orqanları üçün hazırlanmış <i>Davranış Kodeksi</i> (və ya <i>Etika Kodeksi</i>) davranış təlimatları və prinsiplərindən ibarətdir	
10	<i>Prokurorluq xidməti</i> polisdən asılı olmur və cinayətlə bağlı polisin apardığı işə nəzarət edir	
11	Odlu silah qeydiyyatı, <i>yüngül silahların</i> mülki lisenziyası və <i>özal təhlükəsizlik şirkətlərinin</i> lisenziyalarının idarə edilməsi üzərində təsirli nəzarət vardır.	
12	<i>Məhkumların saxlandığı müəsisələr</i> və həbsxana xidmətçilərinin statusu qanunla tənzimlənir	

Sizin fikrinizcə, yuxarıda göstərilən bölmədə qanunvericilik inkişaf planının üç əsas prioriteti nədir?	
1.	
2.	
3.	

4. Kəşfiyyat xidməti

1	Hər bir kəşfiyyat xidmətinin və ya idarəsinin məqsədi, mandatı, tapşırıqları və səlahiyyətləri dəqiq şəkildə <i>qanunla</i> müəyyən edilir və parlament tərəfindən qəbul edilir.	
2	Əsas kəşfiyyat xidmətlərinin <i>direktorlarının</i> təyin edilməsində parlament iştirak edir və onlar həm icra rəhbəri və həm də parlament qarşısında hesabatlıdırlar	
3	Kəşfiyyat agentlikləri xüsusiləşmiş daimi <i>parlament komitəsi</i> vasitəsilə parlament nəzarəti subyektidirlər	
4	Kəşfiyyatın <i>xüsusi səlahiyyətləri</i> qanunvericiliklə əsaslanır və onların istifadəsi ölkənin təhlükəsizliyinə yönələn təhlükə ilə proporsional olmalıdır və zaman zaman əsassız olaraq uzadılmamalıdır	

5	Fundamental hüquq və azadlıqların <i>azaldılması</i> , həmişə mülli təhlükəsizlik maraqlarının qorunması ilə əsaslandırılır	
6	“Milli təhlükəsizlik maraqları” və “milli təhlükəsizliyə təhlükə” parlament tərəfindən qəbul edilmiş qanunda aydın şəkildə <i>ifadə edilmişdir</i> və onlar insan təhlükəsizliyini üstün tutur.	
7	Müdaxiləçi texniki metodlar (məsələn, telefon danışıqlarının tutulması və izləmə) order verməklə <i>məhkəmə</i> tərəfindən qəbul edilir	
8	<i>Kəşfiyyat</i> (məlumat toplanması, analiz və yorumlar) və <i>polis</i> (həbs, soruşdurma, saxlama) arasında təsisatı və funksional ayrılıq vardır	
9	Xidmət üçün ayrılan <i>büdcə</i> parlament tərəfindən qəbul edilir və uyğun şəkildə icra, parlament və ali audit təsisatı tərəfindən monitoring edilir.	
10	Kəşfiyyat rəsmiləri <i>davranış kodeksi</i> və etikasını yerinə yetirir və onlar monitoring edilir.	
11	Kəşfiyyat xidməti üzərində nəzarət aparan parlament komitəsi üzvlərinin <i>gizli məlumatlara çıxışı</i> vardır	
12	Parlamentin bir sıra nüfuzlu üzvləri <i>gizli kəşfiyyat</i> əməliyyatları haqqında və onların büdcələri haqqında məlumatlandırılırlar.	

Sizin fikrinizcə, yuxarıda göstərilən bölmədə qanunvericilik inkişaf planının üç əsas prioriteti nədir?

1.

2.

3.

5. İctimai Hesabatlılıq və Şəffafılıq

1	<i>Məlumat azadlığı aktı</i> hər bir vətəndaşa ictimai maraq kəsb edən məlumatlara azad şəkildə çıxış hüququ verir, bu zaman müraciətə izahat verilmir.	
2	Qanunlar <i>məlumatların dərc edilməsini</i> təmin edir: hökumət agentlikləri bir qayda olaraq müəyyən məlumat kateqoriyalarını dərc edirlər (məsələn, struktur, funksiyalar, büdcə, illik hesabatlar və s.)	

3	Hər bir dövlət təsisatında, o cümlədən, təhlükəsizlik agentliklərində <i>ictimaiyyətə münasibət</i> idarələri qurulmuşdur	
4	İnsan hüquqlarını və təhlükəsizlik agentliklərinin fəaliyyətini qoruyan <i>qanun</i> ictimaiyyətə açıqdır	
5	Qanun “ <i>sirli</i> ” və ya “ <i>məxvi məlumatları</i> ” tənzimləyir, hansı hakimiyyət orqanları tərəfindən hansı məlumatların məxvi olduğunu aydın şəkildə kateqorizə edir, yoxlama prosedurlarını kodlaşdırır və icazəsiz açıqlamalara görə sanksiyalar müəyyən edir.	
6	Qanun əsasında müəyyən edilmiş insan hüquqlarını qorumaq funksiyalarına məsul olan <i>müstəqil nəzarət orqanları</i> vətəndaşlara açıqdırlar və parlamentə hesabat verirlər (məsələn, Ombudsmana, İnsan Hüquqları Komissiyasına, Baş Müfəttişə).	
7	Qanunvericilik əsasında yaradılan <i>Ali Audit Təsisatı</i> dövlət büdcəsinin yerinə yetirilməsi üzərində audit funksiyasına məsuldur və parlamentə hesabat verir	
8	<i>Müstəqil nəzarət orqanları və Ali Audit Təsisatı</i> öz təşəbbüsü ilə və ya parlamentin mandatu ilə araşdırma aparır, yerlərə baş çəkir, təhlükəsizlik sektoru agentliklərinin sənədlərinə çıxış əldə edir	
9	Parlament üzvlərinin, nazirlərin və icra orqanları rəsmilərinin <i>gəlir və maraq deklarasiyaları</i> ictimaiyyətə açıqdır və onlar müntəzəm şəkildə təzələnir.	
10	Mülki Cəmiyyət Təşkilatlarının (MCT) <i>qanunvericilik məsələlərində baş verən məsləhətləşmələrdə</i> fəal iştirak etmələri üçün onlara hüquqi imkanlar verilmişdir.	
11	MCT-ı, ədliyyə və təhlükəsizlik agentliklərində heç bir qorxu olmadan və ya lüzumsuz müdaxilə edilmədən insan hüquqlarının pozulması və korrupsiya ilə əlaqəli <i>monitorinq</i> apara bilər	
12	<i>Media</i> dövlət nəzarətindən və siyasi təzyiqdən asılı deyil, sərbəst və açıqdır.	

Sizin fikrinizcə, yuxarıda göstərilən bölmədə qanunvericilik inkişaf planının üç əsas prioriteti nədir?
1.
2.
3.

Parlament Nəzarətinin Hökumət Agentliklərinə Təsirinin Qiymətləndirilməsi

Parlament nəzarətinin fundamental məsələsi icra orqanı ilə parlamentin səlahiyyətlərinin qarşılaşdığı ən yaxşı xətti müəyyən etməkdir. Hər bir demokratik ölkənin parlamenti, icra orqanının fəaliyyətinə, o cümlədən, təhlükəsizlik təsisatlarının fəaliyyətinə müdaxilə miqyasını özü müəyyənləşdirir. Bu cür müdaxilə parlamentin iki məsuliyyəti arasında müəyyənləşməlidir: (1) təhlükəsizlik qüvvələrinin fəaliyyətinin monitorinq edilməsi və onların insan hüquqları və qanun aliliyinə riayət etməsinin təmin edilməsi və (2) milli maraqları qorumaq imkanında olan məhsuldar təhlükəsizlik qüvvələrinin inkişafına imkan verən hüquqi əsasın təmin edilməsi .

Parlament nəzarəti təbiəti etibarlı ilə, siyasi və xarakteristik mahiyyətə malikdir. Onun məhsuldarlığı sadəcə hüquqi səlahiyyətlərə və parlamentin münasibətlərinə əsaslanmır, həm də parlament və hökumət və təhlükəsizlik qüvvələri arasındakı dialoqun keyfiyyətinə əsaslanır. Bu dialoq şəffaflıq, inam, paylaşılan məsuliyyət və qarşılıqlı hörmətə əsaslanır.

Parlament nəzarəti subyektivi olan təsisatların bunu necə qavradığı və ona necə reaksiya verdiyi parlament üçün qiymətli məlumat kəsb edir. Ona görə də, üzərində nəzarət aparılan təsisatların nümayəndələri ilə parlament üzvlərinin dialoqa girməsi əhəmiyyət daşıyır və parlament nəzarətinin məhdudiyətləri və təsirləri ilə bağlı öz fikirlərini toplamağa imkan verir. Aşağıdakı forma parlamentə öz nəzarət fəaliyyətini aparmaq cəhdlərində obyektiv orientasiya verir.

Bu forma ancaq müzakirə üçün təlimat kimi istifadə edilə bilər və ya fərqli şəraitlərdə sorğu forması kimi istifadə oluna bilər:

- parlament üzvləri və icra orqanları rəsmiləri ilə ümumi müzakirələr
- komitələrin öz fəaliyyətini qiymətləndirmək cəhdləri kontekstində parlament komitələri və nəzarət aparılan təşkilatların rəhbərləri arasında görüşlər
- parlament üzvlərinin icra orqanları rəhbərləri ilə görüş və sualları
- parlament nəzarətinin fokus qrupu tərəfindən analiz edilməsi (parlament üzvləri, işçiləri, icra orqanı rəsmiləri, mülki cəmiyyət təşkilatları tərəfindən)

Anket icra orqanı rəsmiləri tərəfindən doldurulan zaman, etibarlı məlumatların toplanmasına lazımı vaxt ayrılması üçün formanın öncədən göndərilməsi tövsiyə olunur. Sualların bir qismi mümkün cavabları təmin edir və müsahibə edilən şəxs bu cavabları seçə də bilər, eyni zamanda başqa suallar açıq qala bilər və o da müsahibə edilən şəxsə öz sözləri ilə cavab verməyə imkan verir. Bu cür suallar fərdlərin fikirlərini geniş miqyasda öyənməyə imkan verir və beləliklə bu formanın istifadəçisi buradakı sualları dəyişib başqa suallar qoya bilər və çox sayda sualları da açıq qoya bilər.

Formadan toplanan cavabları bir yerə yığaraq, istifadəçilər parlament nəzarət fəaliyyətlərinin intensivliyini və yönəlmiş olduğu sahələri və onların nəzarət altında olan təsisatlara etdiyi təsiri qiymətləndirə bilər. Bu cür məşğələ ölkənin şəraitinə uyğun və faydalı olan parlament ilə icra orqanları arasındakı səlahiyyət bölgüsünü müəyyən etməyə də kömək edər.

İstənilən şəraitlərdə, parlament nəzarətinə cəlb olunmuş iki aktyor arasındakı, yəni ,nəzarət apararı ilə nəzarət altında olan arasındakı açıq və səmimi müzakirə parlamentin rolunun və funksiyasının demokratik ölkədə daha yaxşı qarşılıqlı başa düşülməsinə kömək etməli və parlament ilə icra orqanları arasında daha yaxşı əməkdaşlıq və inama aparmalıdır.

Parlament ilə Nəzarət Subyektli olan Təsisatlar arasında Dialoq qurma Forması	
1. Hansı yolla və hansı tezliklə sizin təsisatın fəaliyyəti üzərində parlament nəzarəti həyata keçirilmişdir?(bu tezliyi sağ sütunda göstərin)	
Cədvəl üzrə hesabatlar (qanun və ya prosedurlarda göstərilən kimi)	
Tələblər üzrə hesabatlar (plenar iclası, komitə və ya parlament üzvlərinin)	
Plenar iclasında suallar və sorğular (nazir və ya başqa icra orqanları rəsmiləri tərəfindən cavab verilən)	
Sizin fəaliyyət sahəniz üzrə təkliflər	
Ali təyinatlar üzrə razılıq (nazir, direktor, başqaları)	
İllik büdcələrin qəbulu	
Səlahiyyətli komitədə dinləmələr	
Sizin təsisatlara edilən gələn yoxlamalar	
Parlament sorğuları	

Sizin təsisatın fəaliyyəti ilə bağlı müraciətlərin araşdırılması	
Başqaları(sadalayın)	
2. Sizin təsisatın hansı fəaliyyət sahələri parlament nəzarəti üçün maraq kəsb edir?	
Konstitusiyaya və qanun aliliyinə hörmət	
Sizin təsisatın işçiləri tərəfindən insan hüquqları və mülki azadlıqlara riayət edilməsi	
Sizin fəaliyyət sahəsində hökumət siyasətinin yerinə yetirilməsi	
Büdcənin həyata keçirilməsi	
Dövlət satınalmaları/satınalma müqavilələri	
Təsisatı islahat və onun daxili nəticələri	
İnsan resursları idarəsi	
Təhlükəsizlik sahəsində başqa təsisatlarla/strukturlarla əməkdaşlıq	
Dövlət-özəl tərəfdaşlığı	
Korrupsiya və pis idarəetmənin araşdırılması	
Təsisat daxilində sui-istifadələr və qanunsuz göstərişlər	
Başqaları(sadalayın)	
3. Sizin təsisatın fəaliyyəti ilə əlaqədar parlament hesabatları və tövsiyələri sizin fəaliyyətin yaxşılaşdırılması üçün uyğun və faydalıdır mı? İzahatlarla təmin edin.	
Çox sayda	
Onların mənası yoxdur	
Bu cür tövsiyələrdən xəbərim yoxdur	
4. Sizin təsisatın fəaliyyəti üzərində aparılan parlament nəzarətinin nəticələri nədir? İzahatlarla təmin edin.	
Müsbət nəticələr	
Nəticələri yoxdur	
Mənfi nəticələr	
5.Siz qarşılıqlı razılıqla,öncədən müəyyən edilmiş vaxt və mövzu üçün parlament nəzarətinin gündəliyini müəyyən etməyi düşünürsünüzmü?	
Mütləq lazımdır	
Faydalıdır	
Xeyri yoxdur	

6. Sizin fikrinizcə, sizin təsisatın fəaliyyətinə parlament nəzarətinin cəlb olunması hansı miqyasda olmalıdır?	
7. Sizin təsisatın fəaliyyəti üzərində parlament nəzarətinin məhsuldarlığının artırılmasının üç yolunu təklif edin	
8. Nəzarət fəaliyyətləri çərçivəsində məxvi məlumatların parlamentlə paylaşılması sizin təsisatın fəaliyyətini təhlükə altında qoymuşmu və ya ona zərər vurmuşmu?	
Həmişə.Parlament üzvlərinin məxvi məlumatlara çıxışı olmalıdır	
Bəzən,məsələdən və parlament üzvü fərdindən asılı olaraq	
Məxvi məlumatlara çıxış almaq üçün parlament üzvləri yoxlanışdan keçməlidir	
Heç vaxt. İcazə olmadan parlament heç vaxt məxvi məlumatları açıqlamır	
Başqa	
9. Sizin təsisat ictimaiyyət üçün maraq kəsb edən məlumatlara sərbəst çıxış əldə etmək kimi demokratik tələblərə necə riayət edir?	
İctimaiyyətlə əlaqə idarəsi yaratmaqla	
Dövlət hesabatlarının tez tez açıqlanması ilə	
Məlumat almaq üçün edilən xüsusi müraciətlərə cavab verməklə	
Başqaları	
10. Mülki cəmiyyətlə münasibətlərin inkişaf etdirilməsi və gücləndirilməsi istiqamətində sizin fikriniz nədir?	
Zəruridir	
Faydalıdır	
Tövsiyə edilmir	

Bütün hüquqlar qorunur. Bu nəşrin heç bir hissəsi Silahlı Qüvvələr Üzərində Demokratik Nəzarət üzrə Cenevrə Mərkəzinin öncədən izni olmadan istənilən formada və ya elektronik,mexaniki,fotosurət,disklərə yazmaq yolları ilə cap oluna bilməz, saxlama sistemlərində toplana bilməz və ya ötürülə bilməz.

Bu nəşrin yayılması şərtə bağlıdır və o ticarət yolu ilə və ya icarə,satış,prokata vermək yolu ilə yayıla bilməz və ya nəşriyyatçının izni olmadan nəşr edildiyi üz qabığı və ya cap forması dəyişdirilə bilməz.

Teodora Fuior, *Təhlükəsizlik Sektoru İdarəçiliyində Parlament Səlahiyyətləri*, DCAF Parlament Proqramları Seriyası1. Cenevrə, Silahlı Qüvvələr Üzərində Demokratik Nəzarət üzrə Cenevrə Mərkəzi,2011).

DCAF Parlament Proqramları Seriyası N1

İlkin versiyası: İngiliscə,Cenevrə,2011

Silahlı Qüvvələr Üzərində Demokratik

Nəzarət üzrə Cenevrə Mərkəzi

(DCAF)

www.dcaf.ch

P.O. Box 1360 ,CH-1211 Cenevrə 1,İsveçrə

Üz qabığı dizayneri : Angel Nedelchev

Format: 6,25x9

Silahlı Qüvvələr Üzərində Demokratik Nəzarət üzrə Cenevrə Mərkəzi (DCAF)

DCAF 2000-ci ildə İsveçrə hökuməti tərəfindən yaradılmışdır. DCAF beynəlxalq fonddur və 53 ölkə və Cenevrə Kantonu onun üzvüdür. DCAF-ın əsas istiqamətləri Tədqiqat, Fəaliyyətlər və Xüsusi Proqramlardır. 30 ölkədən gəlmiş 70-dən çox işçisi vardır. DCAF-ın baş ofisi Cenevrədə yerləşmişdir. Bu Mərkəzin Brüsseldə, Lyublyana, Ramallah və Beyrutda da ofisləri vardır.

Silahlı Qüvvələr Üzərində Demokratik Nəzarət üzrə Cenevrə Mərkəzi təhlükəsizlik sektoru islahatı və təhlükəsizlik sektoru idarəçiliyi üzrə dünyanın aparıcı təsisatlarından biridir. DCAF ölkədaxili məsləhətlər verir və praktiki yardım proqramları ilə təmin edir, beynəlxalq və ölkə səviyyəsində uyğun demokratik normalar hazırlayır və dəstəkləyir, yaxşı praktikaları müdafiə edir və təhlükəsizlik sektorunda təsirli demokratik idarəçilik təmin etməkdən ötrü tövsiyələr vermək üçün siyasi amaçlı araşdırmalar aparır.

DCAF-ın tərəfdaşlarına hökumətlər, parlamentlər, mülki cəmiyyət təşkilatları, beynəlxalq təşkilatlar və polis, məhkəmə, kəşfiyyat agentlikləri, sərhəd təhlükəsizliyi xidmətləri və hərbi qüvvələr kimi təhlükəsizlik sektoru subyektləri daxildir.

www.dcaf.ch

The Geneva Centre
for the Democratic
Control of Armed Forces